

מידע על

שניון

גליון מס' 8 אוגוסט 97

מרכז אדוה מרכז אדוה
מרכז אדוה מרכז אדוה
מרכז אדוה מרכז אדוה
מרכז אדוה מרכז אדוה
כל הזכויות שמורות
למרכז אדוה
ISSN 0792-7029

פרסום של מרכז אדוה. ת.ד. 36529, תל-אביב 61364. טל': 5608871 (03)

השכלה גבוהה בישראל

שלמה סבירסקי וברברה סבירסקי

האוניברסיטאות מציעות את המגוון הגדול ביותר של תכניות לימוד ומחקר לחוקרים ולסטודנטים; הן מקיימות את מסלולי הקידום היוקרתיים ביותר עבור חוקריהן והן הנותנות ממעמד של בכורה במועצה להשכלה גבוהה ובוועדה העליונה לתכנון ולתקצוב (ות"ת), הגוף האחראי על חלוקת המימון למוסדות האקדמיים ועל ויסות צמיחתם. האוניברסיטאות מקבלות את הנתח הגדול ביותר בתקציב המדינה המיועד למוסדות להשכלה גבוהה.

מכללות המתמחות בתחומי-מקצוע מוגדרים: בישראל יש שלוש-עשרה מכללות להכשרת מורות/ים המעניקות תואר אקדמי בהוראה (B.Ed.) ושמונה מוסדות המתמחים בתחומים מקצועיים אחרים, ומעניקים תואר אקדמי בטכנולוגיה (B. Tech.) או בתחומים מקצועיים כדוגמת מוסיקה ומחול, מינהל, אופנה או אופטיקה. מכללות אלה הוכרו על ידי המועצה להשכלה גבוהה כמוסדות המוסמכים להעניק תואר ראשון בתחומיהן. המכללות אינן מציעות מסלולי מחקר למרצים ולסטודנטים שלהן, ותקציביהן מוגבלים בהתאם.

מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, אשר עד לפני זמן לא רב היתה מורכבת ממספר קטן של אוניברסיטאות, מקיפה כיום כמה סוגים של מוסדות אקדמיים, הנבדלים זה מזה במעמד הרשמי, במגוון תכניות הלימוד והמחקר שהם מציעים ובמידת המימון שהם מקבלים מן המדינה.

המוסדות האקדמיים המוכרים על-ידי המועצה להשכלה גבוהה, הגוף המדינתי המפקח על מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, נחלקים לארבע קטגוריות: אוניברסיטאות, מכללות המתמחות בתחומי-מקצוע מוגדרים, מכללות אזוריות ומכללות פרטיות.

אוניברסיטאות: בישראל יש שישה מוסדות המעניקים תואר ראשון, שני ושלישי, במגוון גדול של תחומי לימוד ומחקר: האוניברסיטה העברית, הטכניון, אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת בר אילן, אוניברסיטת בן גוריון בנגב ואוניברסיטת חיפה.

מוסד שביעי, מכון ויצמן, מעניק רק תארים מתקדמים (שני ושלישי), במדעי הטבע ובמדעים המדויקים.

האוניברסיטה הפתוחה - מוסד שמיני - מעניקה תואר ראשון. ב-1996 קיבלה לראשונה אישור להעניק תואר שני, במדעי המחשב. העקרונות המנחים את האוניברסיטה הפתוחה הם אוניברסליסטים ושוויוניים יותר מאלה של שאר האוניברסיטאות: תלמידים מתקבלים ללא מיון ומערכת ההוראה היא גמישה, כך שתתאים לאנשים עובדים. האוניברסיטה הפתוחה מבקשת להעניק "הזדמנות שנייה" לאלה שאינם עומדים בדרישות של האוניברסיטאות האחרות, וגם להציע מגוון של קורסים למבוגרים, בהתאם לתפיסה של "למידה לכל אורך החיים". מספר מקבלי התארים במסגרת האוניברסיטה הפתוחה נמוך ביותר, יחסית למספר התלמידים הרשומים.

תוכן העניינים

4	אוכלוסיית הסטודנטים והסטודנטיות
10	מכללות ואוניברסיטאות
13	הרכב אוכלוסיית הסטודנטים והסטודנטיות
13	נשים
17	מזרחים
19	ערבים
21	עולים חדשים

ניהול ההשכלה הגבוהה

חוק ההשכלה הגבוהה משנת 1958 מעניק את סמכויות הפיקוח והתיקצוב של מערכת ההשכלה הגבוהה לגוף במעמד של תאגיד, המועצה להשכלה גבוהה, שחבריה מתמנים על-ידי נשיא המדינה, על-פי המלצת הממשלה. המועצה להשכלה גבוהה מחזיקה בזכות להעניק או לשלול מעמד של מוסד להשכלה גבוהה, ולהסמיך מוסד להעניק תואר אקדמי. באופן זה המועצה מעצבת את דמותה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל.

חוק ההשכלה הגבוהה קבע בעבר כי לפחות שני שלישי מחברי המועצה יהיו "בעלי מעמד בשדה ההשכלה הגבוהה". תיקון מס. 10 לחוק, משנת 1995 - התיקון שאיפשר הכרה במעמד האקדמי של המכללות - הוסיף כי "במועצה יינתן ייצוג הולם לכל סוגי המוסדות להשכלה גבוהה..." (חוק המועצה להשכלה גבוהה, תיקון מס. 10 התשנ"ה - 1995). במועצה השמינית להשכלה גבוהה, שכיהנה עד מרץ 1997, מתוך 25 החברים היו נציגי אוניברסיטאות (המועצה להשכלה גבוהה, 1995: 13); שאר החברים היו נציגי ציבור. במועצה התשיעית, המכהנת כיום, משקלם של נציגי אוניברסיטאות עלה ל-17 מתוך 24 - 70%; אליהם נוספו, לראשונה, 2 נציגים של המכללות האקדמיות - האקדמיה למוסיקה ולמחול והמכללה למינהל; אין במועצה נציג של המכללות האזוריות. בראש המועצה יושב, על פי חוק, שר החינוך והתרבות.

הרכב המועצה להשכלה גבוהה משקף עדיין מצב ששרר בעבר, כאשר אוניברסיטאות היו שחקן יחיד בשדה ההשכלה הגבוהה. ייצוג המכללות האקדמיות רחוק מלשקף את השינויים המתרחשים בתחום הלימודים לתואר ראשון. על פי צפי של משרד החינוך, בתחילת שנות ה-2000, כ-40% עד 50% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון ילמדו במכללות (וולנסקי, 1996: 81).

ב-1974 כוננה המועצה להשכלה גבוהה ועדת-משנה לתכנון ולתיקצוב (להלן ות"ת). ועדה זו אחראית על קביעת התקציב הכולל של המוסדות המוכרים על-ידי המועצה להשכלה גבוהה, ועל חלוקתו בין המוסדות. ות"ת היא הגוף הביצועי של המועצה להשכלה גבוהה, והיא הקובעת בפועל את כיוון וקצב הפיתוח של המערכת.

בوت"ת, כמו במועצה להשכלה גבוהה, יש רוב לנציגי אוניברסיטאות: היא מורכבת מ-6 חברים, שארבעה מתוכם הם פרופסורים מהמערכת האוניברסיטאית ושניים הם אנשי ציבור מתחומי הכלכלה, העסקים או התעשייה. שניים מהפרופסורים מייצגים את מדעי הרוח, מדעי החברה, משפטים או חינוך, והשניים האחרים את מדעי הטבע, הנדסה, רפואה או חקלאות (המועצה להשכלה גבוהה, 1995: 15).

המכללות האקדמיות, אשר לראשונה זכו לייצוג במועצה להשכלה גבוהה, אינן מיוצגות בות"ת.

המוסדות להכשרת מורים מצויים בתהליך של אקדמיזציה. משרד החינוך צופה כי עד 1999 יציעו רובם - להוציא את הסמינרים החרדיים - לימודים לקראת תואר אקדמי בחינוך (משרד האוצר, 1996 [ג]: 84). ב-1995/96, כמחצית מהתלמידים בבתי-מדרש למורים וגננות למדו לקראת תואר אקדמי (משרד החינוך, 1997 [א]: 53).

מכללות אזוריות: כיום פועלות ברחבי הארץ 12 מכללות אזוריות. בתחילת דרכן פעלו מכללות אלה בחסות האוניברסיטאות, עד שהממשלה החליטה להופכם למוסדות אקדמיים עצמאיים שיתמקדו בהוראה לקראת תואר ראשון במדעי הרוח והחברה. כיום מצויים מוסדות אלה בתהליך של קבלת הכרה והסמכה מן המועצה להשכלה גבוהה להעניק תואר ראשון. שניים מהם, מכללת תל חי ומכללת עמק יזרעאל, כבר זכו בהכרה, ואילו מוסד שלישי, מכללת ספיר, מצוי בהליכים מתקדמים לקבלת ההכרה.

על פי החלטת הממשלה, המכללות האזוריות מוגבלות בפיתוח שלהן: הן אינן מציעות מסלולי מחקר למרצים ולסטודנטים שלהן ותקציביהן מוגבלים להוראה בלבד.

מכללות פרטיות: המכללות הפרטיות מציעות מסלולי לימודים מבוקשים כמו כלכלה, משפטים או מינהל. המכללה הפרטית הראשונה, "המכללה למינהל", הוסמכה בשנת 1986 על-ידי המועצה להשכלה גבוהה להעניק תואר ראשון בהנהלת חשבונות ובשיווק. ב-1992 היא הורשתה לפתוח פקולטה למשפטים. ב-1995 הסמיכה המועצה להשכלה גבוהה, לראשונה, מוסד פרטי, "תיסוס", להעניק תואר שני, במינהל עסקים.

שכר הלימוד במוסדות הפרטיים גבוה מזה שבמוסדות הנתמכים על-ידי תקציבים ציבוריים: ב"תיסוס", לדוגמה, עמד שכר הלימוד ב-1996/97 על \$20,000, בשעה שבאוניברסיטאות הוא עמד על כ-\$2,500 (גורי-רוזנבלט, 1996: 21).

בניגוד למכללות המקצועיות והטכנולוגיות, המתמחות בתחומי לימוד שנתפסו באופן מסורתי כחוף-אוניברסיטאיים, ורק לאחרונה זכו בהכרה אקדמית, המכללות למשפטים ולמינהל מייצגות מגמת הפרטה של תחומי לימוד שבאופן מסורתי נתפסו כשייכים לאוניברסיטאות.

סניפים של אוניברסיטאות זרות

מאז שנות התשעים המוקדמות, נפתחים בישראל אפיקים נוספים לקבלת תארים אקדמיים, בדמות סניפים מקומיים של אוניברסיטאות זרות, בעיקר מארצות הברית ומאנגליה. סניפים אלה מפעילים תכניות לקראת תואר ראשון, שני ושלישי. המוסדות הזרים אינם נתונים לפיקוח של המועצה להשכלה גבוהה. בכנסת מונחת הצעת חוק שעברה בקריאה ראשונה, שמטרתה להתנות את פעולתם של מוסדות אלו בישראל, בקבלת היתר מהמועצה להשכלה גבוהה. משרד החינוך, מצידו, מכיר בתארים המוענקים על ידי המוסדות הללו לצורכי דירוג בשכר בשירות הציבורי.

תקציב ההשכלה הגבוהה

מקור המימון המרכזי של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל הוא תקציב הממשלה. תקציב ההשכלה הגבוהה הממשלתי הוא עצמאי, כשל משרד ממשלתי, והוא נפרד מתקציב משרד החינוך. ות"ת מגבשת את הצעת התקציב, נושאת ונותנת עליו עם נציגי האוצר ועם חברי ועדת הכספים של הכנסת, ועם קבלתו היא מחלקת אותו בין האוניברסיטאות והמוסדות האקדמיים האחרים. חלוקת התקציב בין המוסדות נעשית לפי אמות מידה מוגדרות: תקציב ההוראה נקבע על-פי מספר המסיימים הצפוי בכל מוסד, כאשר לכל מסיים נקבע סכום השתתפות בהתאם לתחום לימודיו ורמת התואר אותו הוא רוכש; תקציב המחקר נקבע על-פי תפוקות המחקר של כל מוסד (המועצה להשכלה גבוהה, 1996 [א]: 77).

התקציב הרגיל של ההשכלה הגבוהה לשנת 1997 עומד על 4.15 מיליארד ש"ח, שהם כ-2.2% מתקציב המדינה; תקציב הפיתוח עומד על כ-100 מיליון ש"ח (משרד האוצר, 1996 [א]: 2, 8).

לשם השוואה, תקציב משרד החינוך לשנת 1997 - תקציב המיועד למערכת החינוך עד לשלב האוניברסיטה, דהיינו, לחינוך הקדם-יסודי, היסודי והתיכון, למכללות להכשרת מורים וכן למרבית המכללות האזוריות - עומד על 18.3 מיליארד ש"ח, ותקציב הפיתוח - על 872 מיליון ש"ח (משרד האוצר, 1996 [ג]: 2, 34).

התקציב הממשלתי להשכלה הגבוהה גדל בשנות ה-90 באופן ריאלי, מכ-1.7 מיליארד ש"ח ב-1990 לכ-3.4 מיליארד ש"ח ב-1997 (במחירי 1995, בהצמדה למדד המחירים לצרכן). משקלו של תקציב ההשכלה הגבוהה בתוך תקציב המדינה גדל גם הוא, מ-1.4% ב-1990 ל-2.1% ב-1997. הגידול התקציבי בא לענות על ההתרחבות שחלה בשנים אלו, בעיקר כתוצאה מקליטת העלייה, אך גם כתוצאה מגידול בביקוש המקומי להשכלה גבוהה.

הנתח העיקרי של התקציב מיועד לאוניברסיטאות: ב-1994/95, לדוגמה, קיבלו האוניברסיטאות 97.6% מהתקציב הרגיל; רק 2.4%

מהתקציב יועדו למכללות. מתוך הסכום שיועד למכללות, 94% הופנו לארבעה מוסדות: אקדמיית בצלאל, האקדמיה למוסיקה ולמחול, בית-הספר הגבוה לטכנולוגיה ומכללת שנקר; 6% הנותרים הופנו למסלולים אקדמיים במכללות אזוריות (חושב מהמועצה להשכלה גבוהה, 1996 [א]: 70-69).

התקציב הממשלתי מכסה כשני-שליש מהוצאות המוסדות להשכלה גבוהה (מחושב מהמועצה להשכלה גבוהה, 1994 [ב]: 160). את יתרת המימון מגייסים המוסדות משני מקורות נוספים: גיוס תרומות ומענקי מחקר בארץ ובחו"ל וגביית שכר לימוד מהסטודנטים.

בין 1980 ל-1993 חל גידול משמעותי במשקל שכר הלימוד במימון המערכת, הן בגלל ההעלאות בשכר הלימוד בשנות ה-80 והן בגלל הגידול במספר הסטודנטים. בעוד שב-1980 מימן שכר הלימוד רק 4% מתקציב האוניברסיטאות, ב-1993 עלה משקלו לכדי 19.7%. לעומת זאת, משקל ההקצבה הממשלתית ירד מ-75% ל-66% (עירם, 1990: 12; המועצה להשכלה גבוהה, 1994 [ב]: 49-50).

תקציב המכללות האזוריות שעדיין לא הוכרו על-ידי המועצה להשכלה גבוהה כמוסדות המעניקים תואר אקדמי עצמאי, אינו כלול בתקציב ההשכלה הגבוהה, אלא בתקציב של משרד החינוך. ב-1997, הקציב משרד החינוך סך של 70.6 מיליון ש"ח למכללות אזוריות; מתוך זה, 36.2 מיליון ש"ח הוקצו למכללות המצויות בתהליך של קבלת הכרה מן המועצה להשכלה גבוהה, ו-34.4 מיליון למכללות שבחסות אוניברסיטאות (משרד האוצר, 1997: 46-47). על כך יש להוסיף עוד 22.6 מיליון ש"ח שהוקצו לפיתוח של מכללות אקדמיות (שם: 55).

תקציב המכללות להכשרת עובדי הוראה מהווה חלק מתקציב משרד החינוך. בשנת 1997, הקציב משרד החינוך למכללות 533 מיליון ש"ח (שם: 9). למעשה, סכום זה צריך להיחשב כחלק אינטגרלי של תקציב ההשכלה הגבוהה, ולא כחלק מתקציב משרד החינוך המיועד לחינוך הקדם-יסודי, יסודי ותיכון; הדבר נכון בעיקר לגבי התקציב של מוסדות שהוסמכו על-ידי המועצה להשכלה גבוהה להעניק תארים אקדמיים.

1. תקציב המדינה למערכת ההשכלה הגבוהה, 1985-1997

(במיליוני ש"ח, במחירים קבועים לשנת 1995, בהצמדה למדד המחירים לצרכן)

1997	1996	1995	1994	1993	1992	1991	1990	1985	
3,410	2,858	3,199	2,387	2,150	2,057	1,729	1,662	1,034	תקציב השכלה גבוהה
2.1%	2.0%	1.8%	1.8%	1.7%	1.5%	1.3%	1.4%	1.0%	% מתקציב המדינה

מקורות: משרד האוצר, תקציב המדינה: עיקרי התקציב, שנים שונות; משרד החינוך, מערכת החינוך בראי המספרים, 1997: לוח ב.6.

אוכלוסיית הסטודנטים והסטודנטיות

הוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה (ות"ת) החליטה על הגדלת אוכלוסיית האוניברסיטאות ב-30,000 סטודנטים בין השנים 1991-1996 (שם:40). ות"ת כיוונה את התוספת בעיקר למוסדות בפריפריה, דהיינו, לאוניברסיטאות חיפה ובאר שבע. האוניברסיטאות שהסכימו לקלוט עוד סטודנטים פוצו על-ידי האוצר בדרך של הרחבת התשתיות המחקריות שלהן (שם:שם).

בד בבד עם גידול הקיבולת של האוניברסיטאות הקיימות החליטה המועצה להשכלה גבוהה על פתיחת מסלולים אקדמיים לא אוניברסיטאיים, הקרויים מכללות: מכללות פרטיות, שקהל היעד שלהן הוא סטודנטים מן השכבות המבוססות באזור המרכז, ומכללות אזוריות, שקהל היעד שלהן הוא ציבור בוגרי התיכון באזורי הפריפריה. המכללות מיועדות לקליטת יתרת הגידול הצפוי בביקוש ללימודים לתואר ראשון (שם:40); האוניברסיטאות, לעומת זאת, ישמרו על הגודל שהושג לאחר התוספת שהוזכרה לעיל.

על אלה יש להוסיף את מדיניות האקדמיזציה המלאה של מקצוע ההוראה, בה נוקט לאחרונה משרד החינוך.

2. הסטודנטים באוניברסיטאות: מספרם ושיעור הגידול

משנה לשנה, 1948/49 – 1995/96

שנה אקדמית	מספר הסטודנטים	שיעור גידול שנתי ממוצע (%)
1948/49	1,635	
1959/60	9,275	17.1
1964/65	18,064	14.3
1969/70	35,374	14.4
1974/75	49,849	7.1
1979/80	54,480	1.8
1984/85	61,155	2.3
1985/86	62,360	2.0
1986/87	63,500	1.8
1987/88	64,190	1.1
1988/89	65,080	1.4
1989/90	67,750	4.1
1990/91	71,190	5.1
1991/92	78,640	10.5
1992/93	84,990	8.1
1993/94	91,480	7.6
1994/95	96,600	5.6
1995/96	101,700	5.3

מקורות: משרד האוצר, הצעת תקציב לשנת הכספים 1996 ודברי הסבר: השכלה גבוהה, עמ' 30; משרד האוצר, הצעת תקציב לשנת הכספים 1997 ודברי הסבר: השכלה גבוהה, עמ' 20.

בשנת הלימודים 1995/96, היו רשומים במסלולים אקדמיים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל (לא כולל האוניברסיטה הפתוחה) כ-125,500 סטודנטים. רובם הגדול - 81% - היו רשומים באוניברסיטאות; 9% נוספים היו רשומים במכללות להכשרת מורים ו-10% הנותרים במוסדות האחרים. באוניברסיטה הפתוחה היו רשומים באותה שנה כ-27,000 סטודנטים (משרד החינוך, 1997 [א]: 39, 40, 78); לאור העובדה שרק מעטים מתלמידי האוניברסיטה הפתוחה לומדים תכנית מלאה, חישוב משרד האוצר כי מספר זה שקול לכ-9,000 סטודנטים הלומדים תכנית לימודים מלאה באוניברסיטה אחרת (משרד האוצר, 1996 [ד]: 114).

באוניברסיטאות, המחזיקות עדיין ברוב המכריע של הלומדים לקראת תואר אקדמי בישראל, גדלה האוכלוסייה מ-1,635 סטודנטים ב-1948/49 ל-101,700 סטודנטים ב-1995/96. ההתרחבות הגדולה ביותר התרחשה בסוף שנות ה-50 ובשנות ה-60, במקביל לפיתוח הכלכלי המואץ, שיצר ביקוש לכוח-אדם אקדמי (סבירסקי, 1990:84). הגידול נמשך בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים, אך נעצר במחצית השנייה של שנות ה-70. העצירה לא יצרה מתחים, שכן כמעט כל מקבלי תעודת בגרות, שמספרם הכולל באותה תקופה היה קטן, הגיעו ללימודים אוניברסיטאיים (המועצה להשכלה גבוהה, 1974: ג-10 וג-11).

בתחילת שנות ה-80 הונהגו רפורמות בהרכב בחינות הבגרות, דבר שהביא לגידול במספר מחזיקי תעודת הבגרות, ובעקבותיו לעלייה בביקוש ללימודים אוניברסיטאיים. האוניברסיטאות הגיבו בדרך של קביעת דרישות קבלה חדשות ומחמירות יותר, ובראשן דרישה להרכב מחמיר של המקצועות בתעודת הבגרות (סבירסקי, 1990:194-195).

בראשית שנות ה-90 החליטה המועצה להשכלה גבוהה להרחיב את המערכת. התפנית במדיניות המועצה באה על רקע גל ההגירה הגדול ממדינות חבר העמים, ולנוכח התחזית שבין הבאים יהיו צעירים וצעירות שהחלו בלימודים גבוהים או שהיו אמורים להתחיל בלימודים כאלה בארץ מוצאם, "והיה צורך לאפשר להם להיקלט במערכת" (המועצה להשכלה גבוהה, 1995:39). בד בבד גבר הלחץ מצד בוגרי תיכון ישראלים, שהתקשו לעמוד בתחרות הגוברת על מספר המקומות המוגבל באוניברסיטאות; הלחץ הורגש בעיקר בחוגים מבוקשים, כדוגמת משפטים ומינהל: לנוכח הביקוש הגדל, הגיבו אלה על-ידי העלאת רף דרישות הקבלה.

מערכת ההשכלה הגבוהה התרחבה בשתי דרכים: א. הגדלה של אוכלוסיית התלמידים באוניברסיטאות הקיימות; ב. פתיחה של מוסדות חדשים, לא אוניברסיטאיים, הידועים בשם הכולל "מכללות".

סטודנטים לתואר ראשון כ- % מכלל האוכלוסייה
ביישובים בני 10,000 תושבים ומעלה, 1992/3

0.8	עפולה	0.1	רהט
0.8	קרית אתא	0.2	אום אל פחם
0.8	קרית שמונה	0.2	כפר קאסם
0.8	אריאל	0.2	גידידה-מכר
0.8	מעלות תרשיחא	0.3	אור יהודה
0.9	אשקלון	0.3	נתיבות
0.9	חדרה	0.3	קלנסווה
0.9	כרמיאל	0.3	בקעה אל גרבייה
0.9	נס ציונה	0.4	בני ברק
0.9	יהוד	0.4	לוד
0.9	נצרת	0.4	אור עקיבא
1.0	ירושלים	0.4	קרית מלאכי
1.0	נצרת עלית	0.4	שדרות
1.1	נהריה	0.4	טייבה
1.1	ראש העין	0.4	טירה
1.2	הוד השרון	0.4	סחנין
1.2	חולון	0.4	רינה
1.2	צפת	0.4	טמרה
1.2	ראשון לציון	0.4	כפר כנא
1.3	כפר סבא	0.5	בית שמש
1.4	באר שבע	0.5	טירת הכרמל
1.4	פתח תקוה	0.5	רמלה
1.4	ערד	0.5	אופקים
1.5	קרית ביאליק	0.5	שפרעם
1.5	קרית מוצקין	0.5	מגאר
1.5	מבשרת ציון	0.5	עראבה
1.6	הרצליה	0.5	ערערה
1.7	רעננה	0.5	יפיע
1.8	רחובות	0.6	דימונה
1.9	רמת גן	0.6	יבנה
1.9	קרית טבעון	0.6	עכו
2.0	תל-אביב-יפו	0.6	קרית גת
2.0	קרית אונו	0.6	בית שאן
2.1	גבעתיים	0.7	אשדוד
2.2	חיפה	0.7	בת ים
2.3	גבעת שמואל	0.7	מגדל העמק
2.4	רמת השרון	0.7	קרית ים
2.6	נשר	0.7	פרדס חנה-כרכור
2.9	להבים	0.7	דלית אל כרמל
3.0	מיתר	0.8	אילת
3.6	סביון	0.8	טבריה
4.3	אלקנה	0.8	מעלה אדומים
5.0	עומר	0.8	נתניה

מקור: משרד החינוך, מערכת החינוך בראי המספרים 1995, לוח ז. 13.
הערה: 5 היישובים האחרונים בלוח הם בעלי פחות מ- 10,000 תושבים; שיבוצם בלוח נועד להמחיש את עוצמת הפערים בין יישובים. פערים דומים קיימים גם בין שכונות בתוך יישובים, למשל, בין צפון תל-אביב לדרומה; משרד החינוך אינו מפרסם נתונים על שכונות, ולכן, כדי לעמוד על עוצמת ההבדלים שובצו בלוח יישובים קטנים הומוגניים יחסית מבחינת המעמד החברתי-כלכלי של תושביהם.

שיעור הלמידה לתואר אקדמי

הרחבת האוניברסיטאות, פתיחתן של מכללות פרטיות ואזוריות והאקדמיזציה של מקצוע ההוראה, מתבטאים בגידול במספר הלומדים לתואר אקדמי בישראל. עם זאת, הסטודנטים הם עדיין שכבת מיעוט בחברה הישראלית.

קשה לקבוע במדויק מהו שיעור הלמידה של הנוער הישראלי לפי שכבת גיל. מוסדות בינלאומיים, כדוגמת אונסק"ו והבנק העולמי, עושים שימוש במדד של שיעור הלומדים בקרב גילאי 20-24, כאשר המונח "לומדים" חל על כל הרשומים במוסדות לימוד על-תיכוניים, כולל אלה שאינם מעניקים תואר אקדמי (הבנק העולמי, 1996: 229). לחילופין, הם עושים שימוש בקטיגוריה של "לומדים במערכת החינוך השלישונית" - כל בעלי תעודת סיום של לימודים תיכוניים הממשיכים בלימודים במסגרת כלשהי (הבנק העולמי, 1997: 65). לוח 3 מציג נתונים שפירסם הבנק העולמי ב-1997 אודות מספר הלומדים במערכת החינוך השלישונית בארצות נבחרות.

הממצא המעניין העולה מן הלוח הוא הפער בין מיקומה של ישראל בדירוג הבינלאומי הכלכלי ובין מיקומה בדירוג הבינלאומי ההשכלתי: במישור הכלכלי, הבנק העולמי משייך את ישראל לקבוצת הארצות בעלות הכנסה גבוהה לנפש. במישור ההשכלתי, מתברר כי שיעור הלמידה בישראל ב-1993 - 35% מקבוצת הגיל - קרוב לממוצע בארצות בעלות הכנסה בינונית לנפש - 32% מקבוצת הגיל - ונמוך באופן משמעותי מן הממוצע בארצות בעלות הכנסה גבוהה לנפש - 55% מקבוצת הגיל (הממוצעים עבור קבוצות הארצות מוצגים שם:שם).

הצבת נתוני הלמידה של ישראל לצד אלה של ארצות אחרות היא בעייתית, משום שישראלים מתחילים את הלימודים בגילאים שונים, בין השאר בגלל השירות הצבאי. המועצה להשכלה גבוהה ומשרד החינוך, מתוך רצון להשוות בין ישראל ובין ארצות אחרות, בונים אומדן מלאכותי: משרד החינוך מחלק את המספר הכולל של הסטודנטים הלומדים בשנה א' במספר הכולל של גילאי 22, כאילו היו כל תלמידי שנה א' בני 22. המועצה להשכלה גבוהה עושה חישוב דומה, אך מתבססת על קבוצת הגיל 20-24. הנתונים מוצגים בלוח 4.

אף אחת משתי דרכי החישוב אינה מספקת נתון מהימן לגבי שיעור הלמידה לפי קבוצת גיל.

בישראל, סטודנטים רבים מגיעים לאוניברסיטה בגיל מבוגר, יחסית, אם בגלל השירות הצבאי ואם בגלל סיבות אחרות. לדוגמה: ב-1992, רק 61.2% מהתלמידים לתואר ראשון היו בגילאי 20-24; אם נחלק את מספר התלמידים לתואר ראשון שהיו בני 20-24 - 35,680 - במספר הכולל של הישראלים שנמנו באותה שנה על קבוצת הגיל 20-24, נמצא שהם היו רק 8.4% מקבוצת הגיל (חושב מתוך למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי, אפריל 1995, לוח 4, ולמ"ס, שנתון 1993: לוח 2.20). נתון זה קרוב לנתונים שמפרסמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מעת לעת לגבי שיעור הלמידה באוניברסיטאות בגילאים 20-24 (ר' לוח 4 להלן). גם אם נוסף על אלה את הסטודנטים לתואר שני ושלישי שהיו בני 20-24, נמצא כי שיעורם של הסטודנטים

3. שיעור הלמידה במערכת ההשכלה השלישונית
בארצות נבחרות, 1980 ו-1993

1993	1980	ישראל
35	29	
ארצות בעלות הכנסה גבוהה לנפש		
43	22	אוסטריה
42	25	אוסטרליה
37	27	איטליה
34	18	אירלנד
81	56	ארצות הברית
37	19	בריטניה
41	28	דנמרק
45	29	הולנד
30	31	יפן
54	26	נורבגיה
58	27	ניו זילנד
41	23	ספרד
63	32	פינלנד
50	25	צרפת
48	15	דרום קוריאה
103	52	קנדה
38	31	שוודיה
31	18	שווייץ

ארצות ערב

19	27	ירדן
29	30	לבנון
17	16	מצרים
18	17	סוריה

הגוש הקומוניסטי לשעבר

33	30	אוזבקיסטן
46	42	אוקראינה
38	43	אסטוניה
44	39	בלרוס
39	45	לטויה
39	49	ליטא
35	29	מולדובה
26	18	פולין
42	34	קזחסטן
45	46	רוסיה

אמריקה הלטינית

30	17	אורוגוואי
41	22	ארגנטינה
12	11	ברזיל
29	21	ונצואלה
14	14	מקסיקו
27	12	צ'ילה

מקור: The World Bank, World Development Indicators, 1997, Washington, D.C., 1997: Table 2.8

בקרב קבוצת הגיל הרלוונטית הוא קטן מזה העולה מן הנתונים שמציגים משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה.

האומדן הקרוב ביותר, ככל הנראה, של היקף המעבר של בני נוער ישראלים מלימודים בתיכון ללימודים באוניברסיטה, מצוי במימצאי מעקב שעורכת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אחר השתלבותם של מקבלי תעודת בגרות בלימודים אוניברסיטאיים, במהלך שש השנים שלאחר קבלת התעודה. המימצאים לגבי המחזור שסיים את לימודיו ב-1986 מוצגים בלוח 7: הלוח מעלה כי בקרב הצעירים והצעירות אשר קיבלו תעודת בגרות ב-1986, רק 37.5% השתלבו בלימודים באוניברסיטה עד לשנת 1992. נתונים נוספים מתוך מחקר המעקב שפורסמו על-ידי משרד החינוך מעלים כי שיעור זה עולה עם השנים: כך, למשל, מבין מקבלי תעודת בגרות ב-1984, 46.7% התחילו ללמוד באוניברסיטה עד לשנת 1995 - 11 שנה לאחר קבלת תעודת הבגרות (משרד החינוך, 1997 [א]: 72).

אם נשתמש במימצאי מחקר המעקב כדי לחשב איזה אחוז מתוך קבוצת הגיל מגיע ללימודים אוניברסיטאיים, נמצא כי הנתונים נמוכים במידה ניכרת מאלה המוצגים על-ידי משרד החינוך ועל-ידי המועצה להשכלה גבוהה. ב-1986, מקבלי תעודת בגרות היו כ-25% משנתון גילאי 17 (המועצה להשכלה גבוהה, 1994 [ב]: לוח 2.2). בתוך שש השנים הבאות התחילו בלימודים אוניברסיטאיים 37.5% מתוך מקבלי התעודה (למיס, 1996 [ג]: לוח 2) - דהיינו 9.5% מכלל השנתון (רי לוח 4).

יש לציין כי חלק מבוגרי התיכון הישראלים פונים ללימודים בחו"ל. נתונים שפירסמה המועצה להשכלה גבוהה, המבוססים על מספר הלומדים במוסדות בינלאומיים, מעלים כי ב-1991 למדו בחו"ל 8,690 ישראלים, מתוכם 3,127 בארצות הברית (38% לתואר ראשון, השאר לתארים מתקדמים), 3,515 באירופה המערבית ו-1,716 באירופה המזרחית; לגבי אירופה אין פירוט לפי תואר (המועצה להשכלה גבוהה, 1994 [ב]: 175).

מהו שיעור "ראוי" של למידה במוסדות להשכלה גבוהה?

הקביעה לפיה אוכלוסיית הסטודנטים לתואר אקדמי מהווה מיעוט בקרב שכבת הגיל הרלבנטית בישראל, מעלה את השאלה מהו השיעור הרצוי של למידה במוסדות אקדמיים.

דרך אחת, הנקוטה בידי המועצה להשכלה גבוהה בישראל, היא לאמץ כאמת מידה את מערב אירופה. המועצה נוטה לציין כי שיעור הלמידה בישראל דומה לזה הנצפה במערב אירופה וגבוה מזה הנצפה במרבית ארצות העולם השלישי - גם אם הוא עדיין רחוק משיעור הלמידה בארצות-הברית או קנדה (רי לדוגמא המועצה להשכלה גבוהה, 1994 [ב]: 39-19). כבר עמדנו לעיל על בעייתיות ההשוואה שעורכת המועצה להשכלה גבוהה, בהתבססה על חלוקה של מספר הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה במספר גילאי 20-24. כאן ענייננו הוא לא בעייתיות ההשוואה אלא עצם האימוץ של מערב אירופה כאמת מידה,

דרך שלישית לקביעת שיעור למידה רצוי היא בדיקת הנורמה התרבותית הרווחת בקרב קבוצות התייחסות רלבנטיות. בישראל, אפשר להצביע על שתי קבוצות התייחסות רלבנטיות: עבור התושבים היהודים, קבוצת התייחסות רלבנטית היא היהודים בארצות אחרות בעולם; עבור התושבים הפלסטינים, קבוצת התייחסות רלבנטית היא פלסטינים בארצות פזורתם. באשר ליהודים, שיעור הלמידה במוסדות להשכלה גבוהה בישראל הוא אולי הנמוך מבין כל הקהילות הגדולות בפזורה היהודית בעולם: בארצות הברית, למשל, שיעור הלמידה של יהודים במוסדות מעניקי תארים עולה על 90% (טובין, 1989); ידוע על שיעורי למידה גבוהים גם בקנדה (טורצינר, ברוטמן ווירג, 1993), ברית המועצות לשעבר (אלטשולר, 1980), צרפת (בן-סימון ודלהפרגולה, 1984) ודרום-אפריקה (דאב, 1994). שיעורי למידה גבוהים נרשמים גם בקרב קהילות של יהודים יוצאי ארצות ערב, כדוגמת הקהילה היהודית הצפון-אפריקאית בצרפת (בן-סימון ודלהפרגולה, שם). באשר לפלסטינים, שיעורי הלמידה של פלסטינים מחוץ לישראל גבוהים גם הם משיעורי הלמידה של פלסטינים אזרחי ישראל (אלחאגי, 1996: 162; סבירסקי, 1991: 163).

דבר המאפשר לטעון כי שיעור הלמידה בישראל הוא מכובד, יחסית. נחזור לכך מייד.

דרך שנייה לקביעת שיעור הלמידה הרצוי היא התבססות על הקשר שבין השכלה גבוהה ובין צמיחה כלכלית. כאן, השכלה גבוהה נתפסת כמרכיב של הון, וליתר דיוק, כ"הון אנושי", ועקב כך היא מוגדרת כמרכיב חיוני בתהליכי פיתוח וצמיחה. גופים כלכליים בינלאומיים, כדוגמת הבנק העולמי, מרבים להצביע על חיוניותה של השכלה לצמיחה כלכלית (רי' לדוגמא, הבנק העולמי, 1996: פרק 8). העוסקים בהון אנושי אינם מצביעים על שיעור רצוי של למידה במוסדות להשכלה גבוהה, ואף לא על המשקל הרצוי של השכלה בתוך תמהיל כללי של משאבים חברתיים וכלכליים. עם זאת, ניתן לטעון כי בישראל, ארץ דלה במשאבים כלכליים, מידת החיוניות של השכלה גבוהה גדולה מאשר בארצות מערב אירופה, הנהנות ממשאבי הון אלטרנטיביים, אותם צברו במהלך מאות שנים. בהקשר זה ראוי לציין עוד כי בארצות-הברית, קנדה ויפאן, שהן ארצות מפותחות "חדשות" מבחינה היסטורית, שיעורי הלמידה במוסדות להשכלה גבוהה גבוהים מאלו שבאירופה.

4. אומדנים של שיעורי הלמידה בישראל

שנה	נתונים המוצגים על-ידי המועצה להשכלה גבוהה: סטודנטים שנה א' כ-20-24	נתונים המוצגים על-ידי החינוך: סטודנטים שנה א' כ-22 מבני/ות	נתונים המוצגים על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: למידה באוניברסיטאות בגילאים 20-24	חישוב של מרכז אדזה: זכאי בגרות שהתחילו אוניברסיטה בתוך 6 שנים, כ-20% מבני/ות 17 בשנת סיום התיכון
1984/85		20.9	8.9	10.1
1985/86		19.8		9.6
1986/87		19.1		9.5
1987/88		19.4		9.6
1988/89		18.7	9.4	9.8
1989/90		19.4	9.0	
1990/91	23.2	20.4		
1991/92		20.0		
1992/93	26.4	22.5	10.3	
1993/94		22.0		
1994/95		22.0		
1995/96		23.1		

מקורות:

טור 1: המועצה להשכלה גבוהה, מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, קובץ נתונים, 1992, עמ' 15; המועצה להשכלה הגבוהה בישראל, מגמות והתפתחויות, דו"ח סטטיסטי 1994, עמ' 18.

טור 2: משרד החינוך, מערכת החינוך בראי המספרים 1997, לוח 6.1.

טור 3: שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

טור 4: חושב על-ידי חלוקה של מספר המתחילים בלימודים באוניברסיטה בתוך שש שנים מיום קבלת תעודת הבגרות במספר בני/ות 17 בשנים הנקובות. נתונים אודות המתחילים בלימודים אוניברסיטאיים נלקחו מהלמ"ס, השתלבות בעלי תעודת בגרות בלימודים לקראת תואר ראשון באוניברסיטאות, מחזורי תשמ"ד-תשמ"ט, מעקב עד תשנ"ה. 1996: לוח 2; מספר בני/ות 17 נלקח מן השנתון הסטטיסטי לישראל (כאשר המספר לא צויין, חילקנו את קבוצת הגיל 19-15 ב-5); מספר הזכאים לתעודת בגרות אינטרנית נלקח מהמועצה להשכלה גבוהה, מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל: מגמות והתפתחויות, 1994, לוח 2.2.

דרך רביעית לקביעת שיעור למידה רצוי מתבססת על עקרונות הצדק החברתי והשוויון, ועיקרה השוואה בין שיעור הלמידה של כל הקבוצות, לשיעור הלמידה של הקבוצה בעלת הייצוג הגבוה ביותר בקרב הסטודנטים. כפי שנראה בהמשך, הקבוצות השונות המרכיבות את החברה הישראלית מיוצגות באופן בלתי-שווה בקרב אוכלוסיית הסטודנטים.

מכל שלושת הבחינות האחרונות, יוצא כי מן הראוי ששיעור הלמידה של הנוער הישראלי במוסדות להשכלה גבוהה יהיה גבוה באופן משמעותי מן השיעור הנוכחי.

ההשכלה הגבוהה בישראל והשכלת העולים היהודים

מדינת ישראל קלטה במהלך השנים מהגרים יהודים במספרים גדולים, והיא פועלת באופן עקבי להבאתם של יהודים נוספים. גלי ההגירה לישראל הביאו עמם בעבר, ומביאים גם כיום, אקדמאים אשר קיבלו את הכשרתם בחו"ל, ומספקים למשק הישראלי כוח אדם משכיל אשר בתנאים רגילים מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל הייתה צריכה להכשיר בעצמה. כיון שכך, הדיון בשאלה מהו שיעור הלמידה הראוי בישראל אינו יכול להתנהל במנותק משיעורי הלמידה של יהודים במערכות ההשכלה הגבוהה של ארצות הפזורה.

לוח 5 מציג נתונים על מספר העולים האקדמאים בשנים נבחרות, ולצידם נתונים על מקבלי תארים ממוסדות להשכלה גבוהה בישראל באותן שנים. הנתונים על האקדמאים העולים מתבססים על דיווחי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אודות "בעלי מקצועות חופשיים" או "מי שסיימו חינוך גבוה". בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה עלה מספר האקדמאים העולים בהרבה על מספר מקבלי התארים משתי האוניברסיטאות שפעלו אז, האוניברסיטה העברית והטכניון, אשר ביחד "הפיקו" רק מאות ספורות של בעלי תארים מדי שנה. בגל העלייה שלאחר מלחמת ששת הימים, בין 1969 ל-1971 הגיעו כ-16,100 אקדמאים - מספר המתקרב לסך הכולל של מקבלי תארים מן האוניברסיטאות בישראל באותן שנים כ-16,400. אילו היה על מערכת ההשכלה הגבוהה הישראלית להכשיר מספר אקדמאים דומה לזה שהגיע באותה תקופה לישראל, היה עליה להתרחב פי שניים.

המגמה נמשכת גם בשנות ה-90. בשנת 1991, לדוגמא, עלה מספר האקדמאים העולים - 14,840 - על מספר מקבלי התארים האקדמיים בישראל באותה שנה - 14,658.

לא מצאנו עדות לכך שבדיוני המועצה להשכלה גבוהה, מספר האקדמאים בקרב עולים פוטנציאליים מועלה כשיקול בעת קביעת ממדיה הרצויים של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל.

ביטוי פומבי לחשיבותם של האקדמאים העולים ניתן על-ידי משה ארנס, מי שהיה שר הבטחון ומי שקשור מזה שנים לתעשייה הבטחונית הישראלית, המעסיקה אקדמאים רבים (הארץ, 1995: 16.7).

ארנס טען ב-1995 כי גל העלייה הגדול ממדינות חבר העמים סייע להציב את ישראל על מפתן מועדון הארצות המפותחות ביותר, הודות למספר הגדול של אקדמאים שאותם קיבלה ישראל מן המוכן: "השקעות שהשקיעה מערכת החינוך הסובייטית מניבות כעת רווחים לכלכלה הישראלית", כדבריו. ארנס המשיך וטען כי ישראל זקוקה לצעד אחד נוסף כדי להצטרף למועדון הארצות המתקדמות, והוא - העלאתם ארצה של "מיליון היהודים שעדיין חיים ברוסיה ובאוקראינה" (שם).

כפי שראינו לעיל, ברוב הקהילות היהודיות הגדולות בעולם, שיעור הלמידה של יהודים באוניברסיטאות גדול מזה שבישראל. יוצא שישראל הגדילה בעבר, ומגדילה גם כיום, את ההון האנושי שלה באמצעות קליטה של יהודים שרכשו את השכלתם בארצות לידתם. העובדה שרק מיעוט מקרב בני הנוער בישראל מגיע ללימודים גבוהים לא היוותה, על כן, גורם בעל משקל בדרישה להרחיב את מערכת ההשכלה הגבוהה.

דרישתן של קבוצות גדולות בחברה הישראלית - ובמיוחד של מזרחים וערבים - למערכת חינוך שוויונית ואוניברסליסטית יותר, מתבססת בעיקר על עקרונות הצדק והשוויון החברתי. אך אפשר להוסיף על כך גם את הטיעון בדבר חשיבות ההשקעה בהון האנושי: ראשית, ניתן להגדיל באופן משמעותי את היקף וקצב הפיתוח הכלכלי של ישראל; שנית, בלא שיפור והרחבה של מערכת ההשכלה הישראלית תוך הכללה שוויונית של כל הקבוצות, ההון האנושי, הן זה המקומי והן זה המיובא, עלול להישחק בתוך דור או שניים. דבר שכזה אכן התרחש בעבר בקרב העולים מעיראק: הדור הראשון היה בעל נתונים השכלתיים דומים לאלה של עולים ממזרח אירופה, בעוד שהדור השני, שהתחנך בישראל, נסוג לנתונים השכלתיים של דור שני לעולים מארצות אפריקה ואסיה אחרות (נהון, 1987: 31-32).

מחסומים בדרך לאוניברסיטה

המחסומים הגורמים לכך שמרבית בני הנוער בישראל אינם מגיעים ללימודים אקדמיים מצויים בעיקרם לא בשערי האוניברסיטאות אלא בשלבים המוקדמים יותר של החינוך.

רק מיעוט מקרב הנוער בישראל משיג תעודת בגרות: ב-1996, 38.8% (משרד החינוך, 1997 [ב]).

קרוב לחמישית מבני הנוער נושרים עוד בטרם הגיעם לכיתה י"ב. הנשירה גבוהה במיוחד בקרב בני הנוער הערבים: לוח 6 מעלה כי ב-1995, 45.6% מהם לא הגיעו לכיתה י"ב, בהשוואה ל-12.5% מבני הנוער היהודים. אי-האכיפה של חוק חינוך חובה פוגעת בנוער הערבי עוד בשלבים המוקדמים של הלימודים: 24.5% נושרים לפני הגיעם לכיתה ט'. בקרב היהודים, הנשירה גבוהה במיוחד בעירות הפיתוח: נתונים שפירסם משרד החינוך על נשירה בחטיבה העליונה לפי יישוב,

גם בקרב בוגרי המסלולים העיוניים, רק מעט פחות מ- 50% ממשיכים בלימודים אוניברסיטאיים. ניתן לשער כי מרבית הלא-ממשיכים הם בוגרי מסלולים עיוניים בבתי-ספר בעירות פיתוח וביישובים ערביים - שבהם מקצועות הברגות נלמדים במספר יחידות נמוך, או ברמת דרישות נמוכה, יחסית - דבר המקשה על השגת ציון גבוה מספיק כדי להתקבל לאוניברסיטה. לוח 7 מעלה כי מבין הזכאים לתעודת בגרות עיונית ב-1986, רק 26.5% מהערבים ו-35.8% מהיהודים המזרחים החלו ללמוד באוניברסיטה בתוך שש שנים - בהשוואה ל- 51.0% מהיהודים האשכנזים.

בהקשר זה ראוי לציין כי רבים מבתי-ספר התיכוניים העיוניים בשכונות וביישובים המבוססים, נוטים כיום ללמד את כל תלמידי השכבה העליונה את מקצועות היסוד - עברית, מתמטיקה, אנגלית - ברמה המאפשרת קבלת בונוס בעת בדיקת המועמדות לאוניברסיטה (הבונוס הוא תוספת ציון שהאוניברסיטאות נותנות לעומדים בדרישות הגבוהות ביותר; לדוגמא, מי שלומד מתמטיקה ברמה של 5 יחידות מקבל בעת שקלול ציון הברגות בונוס בגודל של 2.5 נקודות ציון).

הלומדים את מקצועות היסוד ברמה המזכה בבונוס הגבוה ביותר - ולפיכך בסיכוי גדול יותר להתקבל לאוניברסיטאות, ובמיוחד לחוגים המבוקשים ביותר בהן - מהווים מיעוט בקרב תלמידי התיכון בישראל. ב-1994, לדוגמא, 18.7% מן הנבחנים היהודים ו-9.2% מן הנבחנים הערבים נבחנו במתמטיקה ברמה של 5 יחידות. באנגלית, הנתונים היו 49.2% ו-4.4%, בהתאמה (למ"ס, שנתון 1995, לוח 22.24).

למידה באוניברסיטה, אם כן, היא מסלול נורמטיבי בעיקר עבור בוגרי/ות מספר מצומצם יחסית של בתי-ספר תיכוניים, רובם עיוניים, המקיימים תכנית לימודים בעלת הרכב מקצועות ורמת לימוד המאפשרת לא רק את עצם קבלתה של תעודת בגרות, אלא קבלה של תעודה המזכה את בעליה בסיכויים גבוהים יותר לעמוד בתנאי הקבלה של האוניברסיטאות.

מעלים כי היקף הנשירה ברבות מעירות הפיתוח נע בין 8% ל-10% (משרד החינוך, 1995:לוח 11.ז).

בין אלה המתמידים בלימודיהם, שיעור גבוה מופנה למסלולים שאינם מעניקים תכנית לימודים המכשירה לקראת בחינות הברגות, או למסלולים שהרכב תכנית הלימודים בהם אינו הולם את הדרישות העדכניות של תעודת הברגות. המדובר במסלולים מקצועיים או טכנולוגיים, הנפוצים במיוחד ביישובים יהודיים, ובעיקר בעירות הפיתוח (שב"ט, 1984; סבירסקי, 1991:97-102). קרוב למחצית מתלמידי התיכון היהודים בישראל לומדים במסלולים מקצועיים או חקלאיים (ב-1995 -45%; מחושב ממשרד החינוך, 1997 [א]: 32). מתוכם, 38.2% למדו במסלולי הכוון או גמר, שאינם מכשירים לבחינות בגרות, ואילו השאר היו מחולקים בין שתי רמות- א' וב' - הנבדלות זו מזו בהרכב תכנית הלימודים במקצועות הנכללים בבחינות הברגות (למ"ס, שנתון 1995: לוח 22.20).

בקרב הניגשים לבחינות הברגות, בוגרי המסלולים הטכנולוגיים מהווים מיעוט: ב-1994 הם היוו רק 28% מכלל הנבחנים - למרות שבמסלולים אלה למדו, כאמור, קרוב למחצית מכלל תלמידי התיכון. נראה עוד כי תכנית הלימודים שקיבלו אינה הולמת במקרים רבים את הדרישות, שכן שיעור ההצלחה של הנבחנים נמוך באופן יחסי: ב-1994 הצליחו בבחינות רק 43% מקרב הנבחנים בוגרי המסלולים הטכנולוגיים, בהשוואה ל- 65% מקרב הנבחנים בוגרי המסלולים העיוניים (למ"ס, שנתון 1995: לוח 22.22).

לבסוף, נראה שרבים מבוגרי המסלולים הטכנולוגיים המצליחים בבחינות הברגות זוכים בתעודה ברמה ו/או בהרכב מקצועות שאינם מקנים סיכוי מעשי להתקבל ללימודים באוניברסיטה: מחקר המעקב של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אחר מחזיקי תעודת בגרות, מעלה כי רק 21% מן הזכאים לתעודת בגרות מקרב בוגרי המסלולים הטכנולוגיים ב-1986 התחילו ללמוד באוניברסיטה עד לשנת 1992 - בהשוואה ל-42% מן הזכאים בקרב בוגרי המסלול העיוני (ר' לוח 7).

5. עולים בעלי מקצועות חופשיים ואקדמיים בגלי עלייה נבחרים, ומקבלי תארים אקדמיים באוניברסיטאות בישראל באותן שנים

מקבלי תארים באוניברסיטאות בישראל	עולים בעלי מקצועות חופשיים ואקדמיים	
3,199	* 13,079	1948-1954
16,435	** 16,081	1969-1971
92,257	*** 109,941	1990-1995

* הנתון מתייחס למי ש"סיימו חינוך גבוה". חושב מתוך משה סיקרון, "העלייה ההמונית - ממדיה, מאפייניה והשפעותיה", בתוך מרדכי נאור, עולים ומעברות, 1948-1952 ירושלים, יד בן-צבי, 1987.
 ** הנתון מתייחס ל"בעלי מקצועות חופשיים, טכניים ודומיהם"
 *** הנתון מתייחס ל"בעלי מקצועות מדעיים ואקדמיים", ואינו כולל "בעלי מקצועות חופשיים אחרים, טכניים ודומיהם".
 מקורות: למ"ס, העלייה לישראל, 1948-1972, חלק א: נתונים שנתיים, לוח 9; סטודנטים במוסדות האקדמיים, 1965/66, 1964/65. לוח 2; העלייה לישראל, שנים שונות; שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

מכללות ואוניברסיטאות

העלייה במספר הלומדים לתואר ראשון בשנות ה-90 היא תוצר של מדיניות חדשה של המועצה להשכלה גבוהה. מדיניות זו, שקיבלה את ברכת הממשלה ב-1994, באה לאפשר גידול במספר הלומדים תוך יצירת מסלול לימודים לא אוניברסיטאי - המכללות - המיועד לקליטת חלק נכבד מן הגידול הצפוי. כך, האוניברסיטאות תוכלנה להמשיך ולהפעיל מיון קפדני של מועמדים לתואר ראשון, כמו גם להתרכז יותר במעבר בלימודים לתואר שני ושלישי, ובדרך זו לשמור על מעמדן המסורתי כמוסדות להכשרת האליטה המדעית, הטכנולוגית והניהולית של ישראל.

הנתונים המוצגים בלוח 8, מעלים כי המדיניות החדשה כבר מצאה ביטוי בפזורים של הסטודנטים לתואר ראשון. בשנות ה-90 ירד משקלם של הסטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטאות בקרב כלל הסטודנטים לתואר ראשון בישראל, כתוצאה מן העלייה במספר הסטודנטים לתואר ראשון במכללות. ב-1983, כמעט כל הסטודנטים - 95% - שלמדו לקראת תואר ראשון עשו זאת באחת האוניברסיטאות; ב-1994, קרוב לרבע - 23% - מן הסטודנטים לתואר ראשון למדו במוסדות אקדמיים שאינם אוניברסיטאות. פקיד בכיר במשרד החינוך מעריך כי בתחילת שנות ה-2000, כ-40% עד 50% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון ילמדו במכללות (וולנסקי, 1996:81).

במקביל, חלה עלייה במשקלם של התלמידים לתארים גבוהים בכלל אוכלוסיית התלמידים באוניברסיטאות: ב-1979/80 הם היו כ-23.8% מן האוכלוסייה; ב-1994/95 עלה משקלם ל-29.8% (למיס, שנתון 1996: לוח 22.27). בין ראשי האוניברסיטאות יש המאמצים כמודל לפיתוח עתידי של האוניברסיטאות בישראל את אוניברסיטאות היוקרה של ארצות-הברית, בהן מגיע שיעור הלומדים לתואר שני ושלישי לכדי למעלה ממחצית ציבור הסטודנטים (שרמן, 1995:39; הארץ, 5.5.95).

פתיחת המכללות מרחיבה ומגוונת את מערכת ההשכלה הגבוהה ויוצרת הזדמנויות לימודיות עבור מגזרים חדשים של בוגרי תיכון. יחד עם זאת, נראה כי ההתרחבות מלווה בשיעור-העברה מדור לדור - של דפוסי אי-השוויון המעמדי, העדתי והלאומי שהתהוו במערכת החינוך הישראלית בעבר, ואף מעתיקה אותם אל אתרים

6. שיעורי למידה בגילאי 17-14 בשנת 1995, לפי לאום

(שיעורים ל-1,000)

גיל	14	15	16	17
חינוך יהודי	995	*978	943	885
חינוך ערבי	755	724	590	544
סה"כ	948	950	871	816

מקור: משרד החינוך, מערכת החינוך בראי המספרים 1997, לוח 9.0.
* הנתון מתייחס ל-1994.

חדשים. עד לשנות ה-90, ההפרדה הבלתי-שוויונית בין מסלולי לימוד המובילים ליעדים שונים התקיימה בבתי-הספר היסודיים - באמצעות ההפרדה להקבצות - ובבתי-הספר התיכוניים, באמצעות ההפרדה למסלולים עיוניים ומקצועיים. מעתה, הפרדה שכזאת תאפיין גם את מוסדות ההשכלה הגבוהה, באמצעות האבחנה בין אוניברסיטאות ומכללות פרטיות יקרות לבין המכללות האזוריות ואולי אף חלק מן המכללות המקצועיות והטכנולוגיות.

תחת השם הקיבוצי "מכללות" ניתן למצוא כיום, מצד אחד, מכללות פרטיות הפועלות על בסיס עסקי, מתמחות במקצועות יוקרתיים שהביקוש להם רב וגובות שכר לימוד הגבוה באופן ניכר מזה הנהוג באוניברסיטאות, ומצד שני, מכללות אזוריות, המציעות לימודי תואר ראשון במדעי החברה והרוח, וקהל היעד המרכזי שלהן הם בוגרי תיכון ביישובי הפריפריה.

על הסוג הראשון נמנות המכללות למינהל ולמשפטים. המכללות למשפטים נפתחו על-ידי יזמים מקרב המרצים בבתי-ספר למשפטים באוניברסיטאות, בעקבות לחץ ציבורי אותו יזמו, בין השאר, עורכי-דין ידועים שבניהם ובנותיהם לא התקבלו ללימודי משפטים באוניברסיטאות, והברירה היחידה שנותרה בידם הייתה לשלוח אותם ללימודים יקרים בחו"ל (גורי-רוזנבלט, 1993:464). בעקבות הלחץ הציבורי אישרה הכנסת תיקון בחוק לשכת עורכי הדין, אשר איפשר הסדר כלהלן: בוגרי המוסדות החדשים לא יקבלו תואר אקדמי, אולם לשכת עורכי הדין תתיר להם לגשת לבחינות של הלשכה, ואלה העוברים את הבחינות בהצלחה יקבלו מן הלשכה תעודת עורך דין (שם: 463,464). מייד לאחר מכן נפתחו שלוש מכללות למשפטים, המעסיקות בשכר גבוה מרצים מקרב האוניברסיטאות. בתוך שנה אחת, הוכפל מספר הסטודנטים למשפטים בישראל. מאז הוקמו פקולטות חוץ-אוניברסיטאיות נוספות.

בעוד שהמכללות הפרטיות מהוות מסלול פרטי ואליטיסטי, המכללות האזוריות מהוות מסלול אקדמי "עממי". בזמן שהמכללות למשפטים קלטו כמה מאות סטודנטים, המכללות האזוריות מיועדות לקלוט עד לשנת 2000 למעלה מ-12,000 סטודנטים - חלק משמעותי מהגידול הצפוי באוכלוסיית הסטודנטים בישראל.

המכללות האזוריות הן תולדה של דיון ציבורי שראשיתו עוד בשנות ה-70. אל מול הלחץ הגובר לפתוח את שערי ההשכלה הגבוהה, הציבו נציגי האוניברסיטאות, ועמם גם ראשי מערכת החינוך, עמדה אחידה ועקבית השוללת הרחבה של האוניברסיטאות הקיימות והקמה של אוניברסיטאות חדשות (ר' דברי ידלין, רבין ורוטנשטרייך בדיוני המועצה להשכלה גבוהה, 1974). במקום זאת הוצע להנהיג מסלול אקדמי לא אוניברסיטאי, שיתמקד בהוראה ולא במחקר ויהיה מוגבל ללימודי תואר ראשון בלבד.

ברוח זאת המליצו משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה בתחילת שנות ה-90 על הפיכתן של מכללות שכבר פעלו, בחסות האוניברסיטאות, באזורי הפריפריה של המדינה, למוסדות אקדמיים עצמאיים. דו"ח של הוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה

לאחר מכן כי אמות מידה אלה תיקבענה, בין היתר, "בהתחשב בסוגי המוסדות ובתכניות הפיתוח, ההוראה והמחקר שאישרה המועצה" (שם). כיוון שהמכללות מוגדרות כמוסדות הוראה אך לא מחקר, הפירוש המעשי של התיקון הוא כי "ינוכו מהן אותן מרכיבים שאינם קשורים ישירות להוראה" (וולנסקי, 1996:77). מימון המחקר מהווה חלק נכבד מתקציב האוניברסיטאות, והוא שקול לכ-40% עד 60% מתקציב ההוראה (המועצה להשכלה גבוהה, 1995: 69). במלים אחרות, התקציב של המכללות יהיה נמוך באופן משמעותי מזה של האוניברסיטאות. יתרה מזאת, אמנם המכללות אמורות להציע לתלמידיהן סביבה לימודית דומה לזו של האוניברסיטאות, אך קשה לראות כיצד תוכלנה להציע שירותים לימודיים ברמה אוניברסיטאית, ללא תקציבי פיתוח התחלתיים גבוהים ביותר. דוגמא אחת היא שירותי ספרייה: לאור הגדרות החוק, סביר להניח כי תקציב הרכש של הספריות יתבסס על ספרי מבוא במקצועות היסוד, ולא יכלול את מלוא מגוון הטקסטים וכתבי-העת המדעיים במקצועות השונים, שקרוב לוודאי יוגדרו כחיוניים למחקר אך לא להוראה.

גבוהה (ות"ת) משנת 1992, מציין כי המכללות נועדו לקלוט "אנשים שלא מתקבלים היום למוסדות להשכלה גבוהה היות ואינם עומדים, מבחינת הישגיהם בתעודת הבגרות ובבחינות הפסיכומטריות, בתנאי הקבלה הקיימים במוסדות ובתחומים השונים. . . . והן לאנשים שלא מצליחים לסיים את לימודיהם ונושרים מבלי להגיע לשלב של קבלת תואר" (המועצה להשכלה גבוהה, 1992:59). סקר ראשון שנערך בקרב תלמידי מכללות אזוריות מצא שאכן, המכללות קולטות כיום בעיקר "סטודנטים שלא התקבלו לאוניברסיטאות, סטודנטים מבני עדות המזרח וסטודנטים מאזורי הפריפריה..." (שרמן, 1995:12).

התיקון לחוק המועצה להשכלה גבוהה, שמכוחו הוקמו המכללות האזוריות (תיקון מס. 10, 1995), מבטיח למכללות מעמד שווה לזה של האוניברסיטאות, הן מבחינת תקציבים והן מבחינת ההכרה בתארים. עם זאת, ניתן להצביע כבר היום על מספר נקודות תורפה, המעלות ספקות באשר ליכולתן של המכללות לעצב לעצמן מעמד שווה לזה של האוניברסיטאות בלימודי תואר ראשון.

התיקון לחוק המועצה להשכלה גבוהה קובע, כאמור, כי תיקוב המכללות "יהיה על פי אמות מידה שוויוניות", אך מוסיף מייד

7. מקבלי תעודת בגרות ב-1986, שהתחילו לימודים באוניברסיטה בתוך 6 שנים לאחר קבלת התעודה

קבוצות	מספר בעלי תעודת בגרות	התחילו ללמוד	לא התחילו ללמוד
סך הכל	26,849	37.5	62.5
גברים	11,212	32.9	67.1
נשים	13,668	42.3	57.7
דת	22,208	39.5	60.5
יהודים	2,672	24.7	75.3
לא-יהודים	6,943	44.7	55.3
מוצא (יהודים)	7,091	45.5	54.5
אירופה/ארה"ב	8,174	30.0	70.0
אסיה/אפריקה			
נתיב עיוני			
סך הכל	20,943	42.2	57.8
גברים	7,746	37.2	62.8
נשים	11,707	46.3	53.7
דת	16,928	45.1	54.9
יהודים	2,525	26.5	73.5
לא-יהודים	5,688	48.9	51.1
מוצא (יהודים)	5,468	51.0	49.0
אירופה/ארה"ב	5,772	35.8	64.1
אסיה/אפריקה			
נתיב טכנולוגי			
סך הכל	5,906	21.0	79.0
גברים	3,466	23.1	76.9
נשים	1,961	18.5	81.5
דת	5,280	21.6	78.4
יהודים	147	17.7	82.3
לא-יהודים	1,255	25.7	74.3
מוצא (יהודים)	1,623	26.9	73.1
אירופה/ארה"ב	2,402	15.8	84.2
אסיה/אפריקה			

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הירחון הסטטיסטי לישראל, 1995, מס. 5, לוח 6.

מכללה אמור להיות שווה-ערך לתואר אוניברסיטאי; "עם זאת, ברור שבעיני החברה, בעיני המעסיקים וגם בעיני האוניברסיטאות, כשמדובר בקבלה ללימודים מתקדמים, ערך התואר ייקבע בהתאם להערכה בה יזכו רמת הלימודים במכללות ורמת בוגריהן..." (שם: 53). שרמן מוסיף עוד כי יש חשש שגם "... אחרי ששיגו מעמד אקדמי עצמאי... יישארו המכללות גורם זוטרי בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה, הנהנות ממשאבים מוגבלים וסטטוס נמוך בהשוואה לאוניברסיטאות..." (שם: 11).

נראה, אם כן, כי יש סכנה ממשית של התהוות מערכת השכלה גבוהה דו-דרגתית, כאשר הדרגות נבדלות זו מזו במישור הטיפוד, התפוקות והיוקרה. זאת ועוד: התהוותה של מערכת השכלה גבוהה דו-דרגתית באה על רקע קיומה של מערכת חינוך תיכון המאופיינת במסלולים נפרדים ובלתי-שווים. המכללות נפתחו מלכתחילה, כפי שצויין לעיל, כדי לתת מענה למועמדים ללימודים אקדמיים ש"אינם עומדים, מבחינת הישגיהם בתעודת הבגרות ובבחינות הפסיכומטריות, בתנאי הקבלה הקיימים..." (המועצה להשכלה גבוהה, 1992:59). ללא שינוי בו-זמני בשתי רמות החינוך, יש סכנה כי המבנה הרב-דרגתי של החינוך התיכון ישמש צידוק מתמשך לקיומו של מבנה דו-דרגתי בחינוך הגבוה, ולהיפך.

תקציב המכללות לשנים הקרובות נמוך יחסית לזה של האוניברסיטאות: בתקציב משרד החינוך לשנת 1997 יועדו למכללות אזורים 75.7 מיליון ש"ח ועוד 22.6 מיליון ש"ח לפיתוח (משרד האוצר, 1996 [ג]: 40;26). תכנית האב לפיתוח המכללות קובעת כי בשנת 2000 הסכום השנתי שיידרש למכללות להוצאות שוטפות יהיה 90 מיליון ש"ח. הוצאות הפיתוח המחושבות לשנים 1994 - 2000 עמדו על 199 מיליון ש"ח וההוצאות הייעודיות הייחודיות לאותה תקופה נאמדו ב-49 מיליון ש"ח נוספים (שרמן, 1995:50). נזכיר כי תקציב המועצה להשכלה גבוהה, המיועד רובו ככולו לאוניברסיטאות, עומד ב-1997 על 4.25 מיליארד ש"ח (כולל פיתוח) (משרד האוצר, 1996 [א]).

יש מקום לחשש שהמכללות תתקשינה בגיוס מרצים על פי אמות מידה מקבילות לאלה הנהוגות באוניברסיטאות. המרצים במכללות מחוייבים בשעות הוראה רבות מן הנהוג באוניברסיטאות, דבר אשר יקשה על גיוס מרצים המעוניינים במחקר, המהווה בסיס מקובל לקידום בעולם האקדמי (שרמן, 1995:38).

מגבלות אלה עלולות להשפיע על המעמד המעשי של התואר אותו יקבלו בוגרי המכללות. החוקר ניל שרמן צופה קשיים לבוגרים: "...סטודנטים הזוכים בתואר ראשון של מכללה עלולים למצוא שדרכם ללימודים מתקדמים באוניברסיטה חסומה, מעשית אם כי לא פורמאלית..." (שרמן, 1995:49). פורמאלית, אומר שרמן, תואר של

8. סטודנטים לתואר ראשון – באוניברסיטאות ובמכללות

שנת הלימודים	סטודנטים – סך הכל	סטודנטים לתואר ראשון – סך הכל	מתוך זה – סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטאות
1983/84	60,865	45,600	43,380 (95%)
1990/91	80,749	58,309	48,750 (84%)
1991/92	90,951	66,261	53,950 (81%)
1992/93	99,790	73,430	57,197 (78%)
1993/94	108,328	80,028	63,180 (79%)
1994/95	116,236	85,904	66,502 (77%)

הערה: נתונים אלה אינם כוללים את הסטודנטים באוניברסיטה הפתוחה. מקורות: המועצה להשכלה גבוהה, מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, מגמות והתפתחויות, דו"ח סטטיסטי 1994, לוח 3.1; למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס. 3, לוח א (מבוא) ולוח 10; הנתונים לשנת הלימודים 1994/95 מחושבים מלמ"ס, סטודנטים באוניברסיטאות ובמוסדות אחרים להשכלה גבוהה תשנ"ה, לוחות 1 ו-9.

9. תכנית אב למערכת ההשכלה הגבוהה שהגיש שר החינוך ב-1994 לממשלת ישראל

2000	1994/95	1993/94	1990/91	סה"כ סטודנטים באוניברסיטאות בכל המכללות מתוך זה במכללות האזוריות
135,000	115,500	104,500	76,000	סה"כ סטודנטים באוניברסיטאות בכל המכללות
98,500	96,500	90,000	67,700	מתוך זה במכללות האזוריות
36,500	19,000	14,500	8,300	
12,000		3,000		

* הנתונים אינם כוללים את תלמידי האוניברסיטה הפתוחה ואת המכללות החוץ-תקציביות למשפטים. המקור: משרד החינוך, תכנית האב להרחבת שיערי ההשכלה הגבוהה ופיתוח מכללות, 1994.

הרכב אוכלוסיית הסטודנטים והסטודנטיות

נשים

בשלושים השנים האחרונות הייתה עלייה רצופה בשיעור הלמידה של נשים באוניברסיטאות. אם עד לשנות השמונים היה משקלן של הסטודנטיות קטן ממשקלן בקבוצת הגיל, הרי שכיום נשים מהוות יותר ממחצית מכלל הלומדים באוניברסיטאות. יתרה מזאת, נשים מהוות כיום רוב בקרב הלומדים לתואר ראשון ולתואר שני; רק בקרב הלומדים לתואר שלישי יש רוב לסטודנטים גברים.

משקלן של הנשים באוכלוסיית הסטודנטים עלה מ-36.1% ב-1964/65 ל-51.4% ב-1990/91 וליותר מ-55% ב-1994/95. העלייה הגדולה ביותר נרשמה במסלולים לתארים מתקדמים: שיעור הנשים בקרב הלומדים לתואר שני גדל מ-19.4% ב-1964/65 ל-56.4% ב-1995/96; שיעור הנשים בקרב הלומדים לתואר שלישי גדל מ-20.6% ל-47.8%, בהתאמה.

העלייה בייצוגן של נשים ניכרת גם בקרב מקבלי תארים. לוח 11 מעלה כי נשים היוו ב-1994/95 רוב בקרב מקבלי תואר ראשון, כמחצית ממקבלי תואר שני וקרוב ל-40% ממקבלי תואר שלישי.

הקבוצות והמגזרים השונים בחברה הישראלית מיוצגים באורח בלתי שווה בקרב אוכלוסיית הסטודנטים. הנתונים שנציג להלן יתמקדו בייצוגם של נשים, מזרחים, ערבים ועולים חדשים.

נפתח בנתונים על שיעור הסטודנטים בקרב האוכלוסייה של יישובים בעלי 10,000 תושבים ומעלה. הלוח בעמוד 5 מציג את רשימת היישובים כשהם מסודרים לפי סדר עולה: בראש הלוח מצויים יישובים שמספר הסטודנטים בהם נמוך ובסופו היישובים שמספר הסטודנטים בהם גבוה. הלוח מעלה תמונה של הבדלים בין מרכז ובין פריפריה, ובאורח ממוקד יותר, בין יישובים ערביים ליישובים יהודיים, ובין יישובים בעלי רוב מזרחי לבין יישובים בעלי רוב אשכנזי.

פריפריה היא מושג המגלם בתוכו מיקום חברתי-כלכלי ולא רק מיקום גיאוגרפי. ערד, השוכנת מבחינה גיאוגרפית בפריפריה, אך רבים מתושביה נמנים על המעמד הבינוני הישראלי, היא בעלת שיעור סטודנטים הגבוה פי שניים מזה של דימונה, יישוב המצוי בשכנות גיאוגרפית, אך במרחק ניכר מבחינה חברתית-כלכלית. בת-ים שוכנת במרכז הארץ, אך אוכלוסייתה נמנית בחלקה הגדול על המעמד הבינוני הנמוך ושיעור הסטודנטים בה דומה לזה של רבות מעיירות הפיתוח.

10. שיעור הנשים בקרב הלומדים לתואר ראשון, שני ושלישי באוניברסיטאות, 1964-1995

1995/96	1990/91	1984/85	1980/81	1974/75	1971/72	1964/65	
56.3	51.4	47.9	46.9	42.8	42.1	36.1	סה"כ
56.5	51.9	48.3	47.9	44.8	45.2	39.1	ראשון
56.4	50.6	46.8	42.9	35.2	31.9	19.4	שני
47.8	42.4	39.7	33.8	25.9	21.8	20.6	שלישי

11. שיעור הנשים בקרב מקבלי תארים אוניברסיטאיים, 1969-1994

1994/95	1990/91	1984/85	1979/80	1974/75	1969/70	תואר
55.3	52.1	49.0	45.0	42.5	39.7	ראשון
49.7	46.4	40.8	37.8	33.5	24.8	שני
39.0	37.6	32.8	27.2	17.2	15.5	שלישי
79.6	78.3	78.2	84.2	75.8	58.9	תעודה

מקורות לוח 11: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1986, מספר 4, לוח 2; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מספר 5, לוח 1; סטודנטים במוסדות אקדמיים תשל"ב-תשל"ט, סדרת פרסומים מיוחדת 618, לוח 9; סטודנטים במוסדות אקדמיים, 1964/65, 1965/66, לוחות 3 ו-6; סטודנטים באוניברסיטאות ובמוסדות אחרים להשכלה גבוהה, תשנ"ו; לקט ממצאים סטטיסטיים מסקרים שהושלמו לאחרונה, מס. 11, 1997: לוחות 1 ו-3.
מקורות לוח 12: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1976, מס. 8, לוח 3; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס. 4, לוח 1; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1993, מס. 10, לוח 2; מקבלי תארים מן האוניברסיטאות וממוסדות אחרים להשכלה גבוהה תשנ"ה, לוח 2.

ייעוץ של נשים גבוה במיוחד במסלולי הלימוד בהם מוענקת תעודה מקצועית. המסלול העיקרי הוא מסלול ההוראה: ב-1969/70 היוו נשים 58.9% ממקבלי תעודות הוראה; כעבור 25 שנה, הן היו כמעט 80% ממקבלי תעודות הוראה. למעשה, מקצוע ההוראה עבר פמיניזציה והפך למקצוע נשי: בשנת 1995, נשים היוו 74% מכלל המועסקים בענף החינוך (למ"ס, הודעה לעיתונות, 4.2.97).

ייעוץ של נשים שונה בקרב הקבוצות הלאומיות והעדתיים השונות בישראל. לוח 12 מעלה כי בקרב סטודנטים יהודים, שיעור הנשים גבוה מאשר בקרב סטודנטים לא-יהודים; בקרב הסטודנטים המזרחים, שיעור הנשים גבוה מאשר בקרב הסטודנטים האשכנזים, ובקרב הסטודנטים הנוצרים, שיעור הנשים גבוה מאשר בקרב הסטודנטים המוסלמים.

ייעוץ של נשים גבוה במיוחד במסלולי הלימוד בהם מוענקת תעודה מקצועית. המסלול העיקרי הוא מסלול ההוראה: ב-1969/70 היוו נשים 58.9% ממקבלי תעודות הוראה; כעבור 25 שנה, הן היו כמעט 80% ממקבלי תעודות הוראה. למעשה, מקצוע ההוראה עבר פמיניזציה והפך למקצוע נשי: בשנת 1995, נשים היוו 74% מכלל המועסקים בענף החינוך (למ"ס, הודעה לעיתונות, 4.2.97).

סטודנטיות, לפי עדה ולאום

ב-1992/93, 41.7% מהסטודנטיות באוניברסיטאות היו אשכנזיות, 25.2% מזרחיות ו-4% ערביות (29.1% הנותרות היו סטודנטיות

12. שיעור הנשים בקרב הסטודנטים, לפי עדה ודת, 1992/93

מוסלמים	נוצרים	לא יהודים	מזרחים	אשכנזים	יהודים	אחוז הנשים
37.5	52.8	41.0	57.2	52.1	54.4	

מקור: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מספר 4, לוח 6.

13. שיעור הנשים בתחומי לימוד באוניברסיטאות, 1964-1994

תחום	1964/65	1971/72	1976/77	1981/82	1988/89	1992/93	1995/96	% שינוי 1976/77-1995/96
מדעי הרוח הכלליים	*64	69	57	57	58	60	60	5
מדעי החברה	*34	42	45	50	54	59	63	40
שפות, ספרות, לימודים רגיונליים			78	81	82	83	82	5
חינוך והוראה			72	79	81	85	86	19
עסקים וניהול			16	21	33	38	43	169
משפטים	26	31	32	39	42	46	48	50
רפואה	** 21	** 29	26	33	40	46	48	85
מקצועות עזר רפואיים			74	80	84	81	83	12
סטטיסטיקה, מתמטיקה								
מחשב	***33	***39	41	36	33	35	34	-17
פיסיקה			29	27	35	37	35	21
ביולוגיה			63	63	62	67	64	2
הנדסה ואדריכלות	6	8	8	13	16	19	21	163
חקלאות	10	18	22	33	38	43	52	136
אמנות, אומנויות אומנות								
שימושית			71	78	79	75	77	8

הערות:

א. הטור האחרון מתייחס ל-1976/77 כיון שעבור שנים קודמות אין נתונים מלאים לגבי כל התחומים.
 ב. כל האחוזים מעוגלים.

* כולל שפות, לימודים רגיונליים, חינוך והוראה ואומנויות; ההגדרות שונות בשנת הלימודים 1973/74.
 ** כולל מקצועות פרה-רפואיים.

*** לפני 1973 היתה הקטגוריה "מדעי הטבע ומתימטיקה", והיא כללה פיסיקה, כימיה וביולוגיה.

מקורות:

למ"ס, סטודנטים במוסדות אקדמיים, תשל"ב-תשל"ט, תש"ם, לוח 9; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1978, מספר 3, לוח 7; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1983, מספר 4, לוח 9; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1990, מספר 8, לוח 3; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1994, מספר 5, לוח 3; סטודנטים במוסדות אקדמיים 1965/66, 1964/65, לוח 9; סטודנטים באוניברסיטאות ובמוסדות אחרים להשכלה גבוהה תשנ"ו, לוח 3.

תחומי לימוד

העלייה בייצוגן של נשים באוניברסיטאות באה לידי ביטוי שונה בתחומי הלימוד השונים, כפי שעולה מלוח 13.

במספר תחומים ניכרת יציבות בשיעור הנשים על פני השנים: מדעי הרוח, לימודים רגיונליים, ביולוגיה, ואמנות, ואמנויות ואמנות שימושית. בתחום אחד בלבד נרשמה ירידה בשיעור הנשים: סטטיסטיקה, מדעי המחשב ומתמטיקה. לעומת זאת, ברוב שאר התחומים נרשמה עלייה בשיעור הנשים.

העלייה בשיעור הנשים בולטת במיוחד בתחומים הנחשבים ל"גבריים": עסקים וניהול, הנדסה ואדריכלות, חקלאות, רפואה ומשפטים. ברפואה ובמשפטים, שיעור הנשים - 48% - מתקרב לנקודת השוויון עם גברים. ישנם תחומים בהם נרשמה אמנם עלייה בייצוג הנשים, אך ייצוגן עדיין אינו שוויוני: בולט במיוחד תחום הנדסה והאדריכלות (21%).

בתחום החינוך וההוראה, לעומת זאת, בו נרשמה עלייה של 19% בשיעור הייצוג הנשים מאז 1976/77, מגיע כיום שיעורן לכדי 86%. במדעי החברה, שם היוו נשים 45% מכלל הסטודנטים ב-1976/77, מגיע שיעורן כיום ל-63%.

באשר לעלייה בשיעור הנשים בתחומים ה"גבריים", מן הראוי לציין כי מדובר בחלק קטן מציבור הסטודנטיות. אם נתמקד בשני התחומים שהפכו לאחרונה למבוקשים ביותר עקב היוקרה המיוחסת להם - משפטים וניהול עסקים, ונוסיף עליהם את התחום שנחשב ליוקרתי גם בעבר, רפואה - נמצא כי מדובר בקבוצה המונה בסך הכל 6,208 נשים - 11.6% מכלל הסטודנטיות. בתחומי לימוד אלה גם מספרם הכולל של הגברים הוא קטן - 7,822 סטודנטים, או 18% מכלל הגברים הלומדים באוניברסיטאות (למ"ס, 1996 [א]): לוח 3. היקפה הקטן, יחסית, של קבוצת סטודנטיות זו, ודרישות הקבלה הגבוהות לפקולטות הללו, נותנים מקום לשער כי מדובר בעיקר בסטודנטיות מן השכבות המבוססות, שלמדו בבתי-ספר תיכוניים יוקרתיים.

14. אחוז הנשים בסגל ההוראה הבכיר באוניברסיטאות, לפי דרגה, 1978/79 - 1992/93

דרגה	1978/79	1992/93	שיעור העלייה בייצוג
סה"כ	16.2	20.0	23%
פרופסור מן המניין	4.6	7.3	59%
פרופסור חבר	7.7	14.2	84%
מרצה בכיר	16.6	30.0	81%
מרצה	28.9	36.6	27%

מקור: המועצה להשכלה גבוהה, מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, מומות והתפתחויות, ד"ח סטטיסטי 1994, לוח 1.9.

נשים במוסדות לא-אוניברסיטאיים

ב-1995/96 היוו נשים 64% מהסטודנטים לתואר ראשון במוסדות לא-אוניברסיטאיים (15,165 מתוך 23,747): כ-62% מתוכן למדו הוראה. נשים היוו כ-87% מהסטודנטים להוראה, 64% מהסטודנטים לאמנויות ועיצוב, 58% מהסטודנטים למשפטים, 33% מהסטודנטים לכלכלה ומנהל עסקים, ורק 24% מהסטודנטים למדעי הטכנולוגיה (מחושב מלמ"ס, 1997 [ב]: לוח 9). במסלול האקדמי של האוניברסיטה הפתוחה למדו ב-1995/96 כ-14,305 נשים, והן היוו כ-52% מהסטודנטים באוניברסיטה זו (מחושב משם).

נשים בסגל האקדמי

העלייה בייצוג הנשים באוכלוסיית הסטודנטים ובקרב מקבלי התארים לא לוותה בעלייה בשעורים מקבילים בייצוגן של נשים בסגל ההוראה באוניברסיטאות.

לפני כעשור התריעה החוקרת נינה תורן על הייצוג הנמוך של נשים בשורות הסגל הבכיר - מרצים, מרצים בכירים, פרופסורים-חבר ופרופסורים מן המניין - ועל ייצוג-היתר שלהן בשורות הסגל הזוטר, כדוגמת אסיסטנטיות, מורות, חוקרות ו"אורחות" למיניהן באוניברסיטאות בארץ (תורן, 1987). תורן ייחסה את הייצוג הנמוך של נשים בקרב הסגל הבכיר, במיוחד בתחומים ה"גבריים", כדוגמת המדעים המדוייקים, לעובדת היותן מיעוט בתוך המקצוע. היא שיערה כי גורם נוסף המשפיע על ייצוגן הנמוך הוא התפיסה שלפיה תכונות הנחשבות ל"נשיות" אינן מתיישבות עם דרישות המקצוע (תורן וקראוס, 1987).

בין השנים 1978/79 ו-1992/93 חלה עלייה של 23% בייצוג הכולל של נשים בשורות הסגל הבכיר באוניברסיטאות. עלייה גדולה במיוחד נרשמה בדרגת פרופסור חבר (84%) ובדרגת מרצה בכיר (81%). יחד עם זאת, ייצוגן של הנשים בכל הדרגות, ובמיוחד בשתי הדרגות הגבוהות, עדיין קטן מאוד בהשוואה לייצוגן בקרב מקבלי התארים באוניברסיטאות.

אם נבדוק את הייצוג הנשי בסגל ההוראה לפי תחומי לימוד, נמצא כי שיעור הייצוג הגבוה ביותר הוא בשורות הסגל הבכיר במדעי הרוח וברפואה, בעוד ששיעור הייצוג הנמוך ביותר הוא בשורות הסגל הבכיר במתמטיקה ובמדעים הפיסיקליים (רי' תרשים 1).

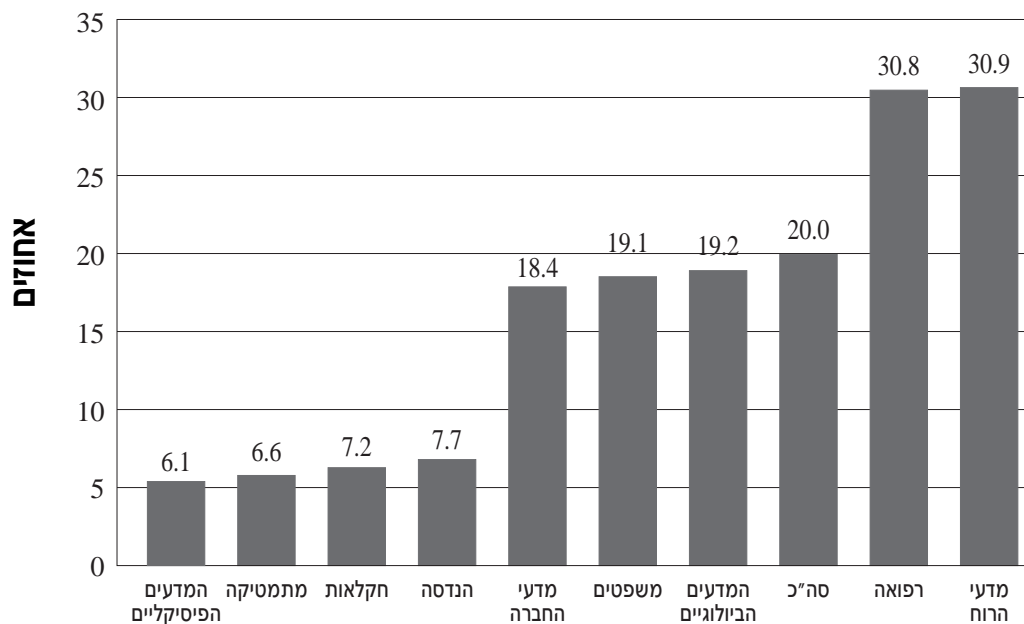
תרשים 2 ולוח 15 מציגים נתונים על ייצוג נשים בסגל ההוראה באוניברסיטה העברית ובטכניון.

15. ייצוג הנשים בסגל הבכיר של הטכניון

מרצה	מרצה בכיר	פרופסור חבר	פרופסור מן המניין	
14.8%	15.0%	10.0%	3.5%	נשים
85.2%	85.0%	90.0%	97.0%	גברים
100%	100%	100%	100%	סה"כ

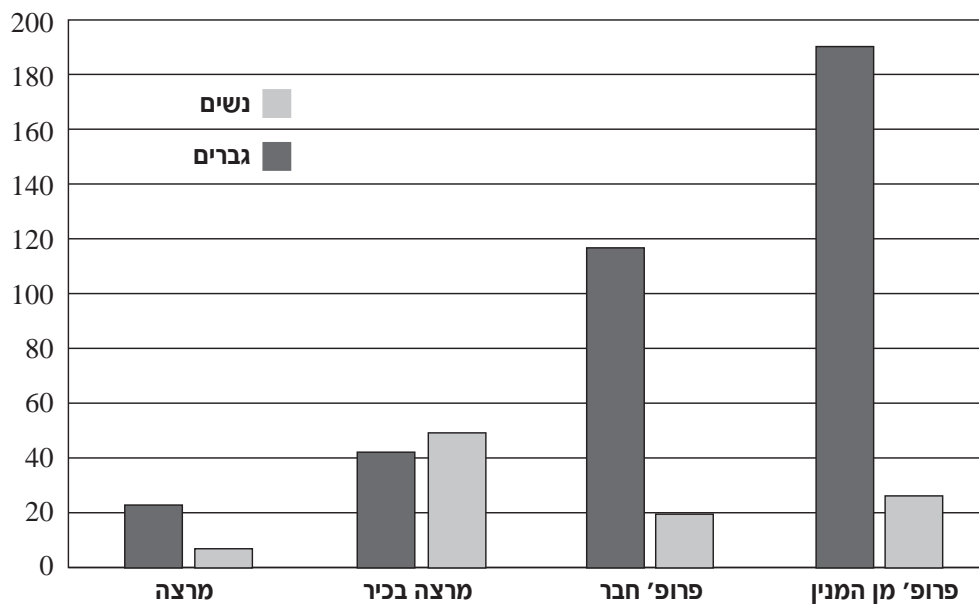
מקור: רחל אלטרמן, נשים וגברים בטכניון - סגל וסטודנטים. ניתוח נתוני 1994-95, עמ' 2.

תרשים 1: נשים בסגל ההוראה הבכיר באוניברסיטאות, לפי תחום לימודים – 1992/93

מקור: המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקציב, מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, משימות והתפתחויות, דיווח סטטיסטי 1994, עמ' 47.

תרשים 2: מספר א/נשי סגל שנוספו באוניברסיטה העברית בין 1983 ל-1993, לפי דרגה ומין

מקור: נינה תורן, נשים וגברים בסגל האוניברסיטה העברית ירושלים, תמונת מצב, 1983 / 1993. ירושלים, ללא תאריך.

מזרחים

תלמידיהם מזרחים ובין אלה שרוב תלמידיהם אשכנזים (מינקוביץ, דיוויס ובאשי, 1980). ברמה של בית-הספר התיכון, רוב בתי-הספר העיוניים, המכשירים את תלמידיהם לבחינות בגרות ברמה הגבוהה ביותר, מצויים בשכונות מבוססות; בשכונות ובעיירות פיתוח, בתי-הספר הטיפוסיים הם מקיפים, דהיינו, בתי-ספר המשלבים בתוכם מסלולים מקצועיים. במרבית עיירות הפיתוח, מספר תלמידי המסלול המקצועי-טכנולוגי גדול מזה של תלמידי המסלול העיוני (משרד החינוך, 1995: לוח ז. 7). מקצועות טכנולוגיים אינם מוכרים, בחלקם, על-ידי האוניברסיטאות (מבקר המדינה, 1995:315). יתרה מזאת, רבים מתלמידי החינוך הטכנולוגי אינם לומדים את מקצועות היסוד - אנגלית, מתמטיקה ועברית - ברמה הנדרשת לקבלה לאוניברסיטה, ו/או ברמה הנדרשת כדי לקבל בוגוס בעת שיקלול הציון בקבלה לאוניברסיטה - דהיינו, רמה של 5 יחידות לימוד. ב-1989 הנהיג משרד החינוך רפורמה בחינוך הטכנולוגי, במטרה להגביר את שיעור הזכאים לתעודת בגרות ואת שיעור הממשיכים להשכלה גבוהה בקרב תלמידי המסלול המקצועי. אולם, בדיקה של הישגי המחזור הראשון של תלמידי הרפורמה לא מצאה שיפורים גדולים: מספר יחידות הלימוד שצברו הבוגרים לאחר הרפורמה לא היה גדול באופן משמעותי מזה של התקופה שקדמה לרפורמה (מבקר המדינה, 1995:321).

נתוני מחקר המעקב של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אחר ההשתלבות בלימודים אוניברסיטאיים של אלו שקיבלו תעודת בגרות ב-1986, מעלים, כפי שניתן לראות בלוח 7 לעיל, כי כעבור 6 שנים, ב-1992, רק 30.0% ממחזיקי תעודת בגרות המזרחים החלו בלימודים אוניברסיטאיים - לעומת 45.5% ממקביליהם האשכנזים. ההפרש נובע, בין השאר, מן ההבדל באיכות מסלולי הלימוד המופעלים ביישובים ובשכונות השונות.

ייצוגם של מזרחים באוניברסיטאות נמוך יחסית למשקלם בקבוצת הגיל הרלבנטית: ב-1992/93, מזרחים - ילידי חו"ל וילידי הארץ שאבותיהם נולדו באסיה או באפריקה - היוו 24.9% מהסטודנטים היהודים באוניברסיטאות, בעוד שמשקלם בקבוצת הגיל 20-24 עמד על 45.7%. אשכנזים - ילידי חו"ל וילידי הארץ שאבותיהם נולדו באירופה או באמריקה - היוו 45.3% מהסטודנטים היהודים באוניברסיטאות, בשעה שמשקלם בקבוצת הגיל עמד על 31.8% (30 האחוזים הנותרים הם סטודנטים יהודים בני הדור השלישי, שעל ארץ מוצאם אין הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מפרסמת נתונים).

ייצוגם הנמוך של מזרחים באוניברסיטאות הוא תוצר, בראש ובראשונה, של המחסומים שהוזכרו בפרק "מחסומים בדרך לאוניברסיטה", לעיל. מזרחים היוו אוכלוסיית יעד מרכזית של המדיניות שתחילתה בשנות ה-60, שהפכה את החינוך היסודי והתיכוני לרב-דרגתי, באמצעות הנהגת הקבוצות בחינוך היסודי ומסלולים מקצועיים בחינוך התיכון. צעדים אלה נועדו להעלות את שיעורי הלמידה של מזרחים בתיכון, אך בה בעת הם מיסדו מערכות ציפיות שונות ובלתי-שוויוניות עבור קבוצות תלמידים שונות, ועקב כך היו להם השלכות ריבודיות ארוכות-טווח (שביט, 1984; סבירסקי, 1990; 1995: פרק 3). כיום, שיעורי הלמידה של מזרחים בתיכון אכן גבוהים, אך רבים לומדים במסלולים שאינם מובילים לתעודת בגרות ההולמת את דרישות הקבלה של האוניברסיטאות.

התקבעותן של ציפיות נמוכות באה לידי ביטוי בראש ובראשונה ברמת תיפקוד נמוכה, יחסית, של בתי-הספר היסודיים בשכונות ובעיירות הפיתוח. המחקר המקיף ביותר שנערך בישראל על ההישגים הלימודיים בבית-הספר היסודי מצא פער ממוצע של כשנתיים ברמת התיפקוד של תלמידי כיתות ו', בין בתי-ספר שרוב

17. נשים באוכלוסיית הסטודנטים היהודים, לפי עדה,

1984-1992

1992/93	1988/89	1984/85	
52.1%	50.1%	49.3%	% נשים בין הסטודנטים האשכנזים
57.2%	51.7%	48.0%	% נשים בין הסטודנטים המזרחים

מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1988, מס. 6, לוח 6; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1990, מס' 6, לוח 6; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס' 4, לוח 6.

לוח 16: סטודנטים יהודים באוניברסיטאות בשנת הלימודים

1992/93, לפי מוצא ולפי ייצוג בקבוצת הגיל 20-24

מוצא	% בקרב הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות	% בקרב יהודים בקבוצת הגיל 20-24
מזרחים	24.9%	45.7%
אשכנזים	45.3%	31.8%

מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מספר 4, לוח 1; שנתון סטטיסטי לישראל 1994, לוח 2.25.

תחומי לימוד

ייצוגם של מזרחים של גבוה במיוחד במדעי החברה, עסקים ומדעי הניהול ובמדעי הרוח.

ייצוגם של מזרחים בקרב הסטודנטים באוניברסיטאות, למרות היותו נמוך בהשוואה לשיעורם בקבוצות הגיל הרלבנטיות, עלה באופן משמעותי בעשורים האחרונים, כפי שניתן לראות בלוח 18 להלן.

נשים מזרחיות, נשים אשכנזיות

ייצוגן של נשים מזרחיות במוסדות להשכלה גבוהה גבוה מזה של גברים מזרחים. שיעורן של הנשים המזרחיות, יחסית לגברים המזרחים, אף גבוה משיעור הייצוג של נשים אשכנזיות בהשוואה לגברים אשכנזים: ב-1992/93, 57.2% מכלל הסטודנטים המזרחים היו נשים, בעוד שבקרב הסטודנטים האשכנזים, שיעורן של הנשים עמד על 52.1%.

העלייה הכללית מוצאת ביטוי גם בחלקם של הסטודנטים המזרחים (ילידי הארץ וילידי חו"ל) בתחומי הלימוד השונים (רי לוח 19); עם זאת, עדיין נותרו תחומי לימוד שהם "אשכנזיים" במובהק: ב-1992/93, ייצוגם של אשכנזים בפקולטות להנדסה ואדריכלות, מתימטיקה ומדעי הטבע ורפואה - כולן פקולטות יוקרתיות - היה גבוה מייצוגם הכללי באוניברסיטאות. לעומת זאת,

18. סטודנטים יהודים באוניברסיטאות, לפי מוצא ולפי תואר, 1965/66 - 1992/1993

1992/93	1990/91	1984/85	1980/81	1974/75	1970/71	1965/66	
							סך הכל
45.3	46.4	58.6	65.9	67.7	76.4	78.4	אשכנזים
24.9	25.3	24.1	22.3	14.7	13.7	11.9	מזרחים
29.8	28.2	17.3	11.8	6.7	7.0	6.6	ילידי ישראל
							תואר ראשון
42.3	42.4	53.7	62.3	67.9	75.8	79.2	אשכנזים
26.3	27.2	27.1	24.9	16.6	14.9	12.6	מזרחים
31.5	30.4	19.2	12.8	7.2	7.3	7.0	ילידי ישראל
							תואר שני
50.8	54.9	70.4	75.0	72.1	78.8	72.3	אשכנזים
22.3	20.8	16.5	15.0	9.8	10.0	8.2	מזרחים
27.0	24.2	13.1	9.2	5.6	6.5	5.1	ילידי ישראל
							תואר שלישי
63.9	67.4	78.4	81.5	60.6	77.9	81.0	אשכנזים
14.5	14.2	12.4	11.4	6.7	7.6	6.4	מזרחים
21.7	18.4	9.1	7.1	3.2	5.4	4.0	ילידי ישראל

מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס' 4, לוח 1. סטודנטים במוסדות האקדמיים, תשל"ב-תשל"ט, לוח 3. סטודנטים במוסדות האקדמיים, תשל"א, לוח 4. שנתון סטטיסטי לישראל 1981, לוח כ"ב/31. שנתון סטטיסטי לישראל 1986, לוח כ"ב/31. הערה: "אשכנזים" ו"מזרחים" - ילידי חו"ל וילידי ישראל שאביהם ילידי חו"ל; "ילידי ישראל" - ילידי ישראל שאביהם ילידי ישראל.

19. סטודנטים יהודים באוניברסיטאות, לפי מוצא ותחומי לימוד, 1970-1992

1992/93	1988/89	1984/85	1974/75	1970/71						
מזר'	אשכ'	מזר'	אשכ'	מזר'	אשכ'					
25.9	46.4	24.0	50.6	23.0	59.8	16.3	77.1	11.8	74.6	הנדסה, אדריכלות
23.2	49.6	20.9	51.1	21.1	59.2	13.7	76.1	12.7	78.0	מתמטיקה ומדעי הטבע
28.7	47.0									מקצועות עזר רפואיים
21.8	49.6					11.7	77.7	9.5	80.3	רפואה
		18.1	57.5	15.5	67.6					מקצ' עזר רפו' + רפואה
24.4	39.9	21.5	46.6	24.9	52.5	15.5	69.5	12.9	74.7	משפטים
33.4	38.5	26.0	49.0	25.4	57.4	16.0	74.1	12.8	78.0	מד' חברה, עסקים וניהול
38.9	38.7	27.4	51.1	27.1	57.8	17.4	70.1	14.6	73.7	מדעי הרוח
26.2	41.2	20.4	52.1	18.2	58.7	19.5	69.8	18.4	71.8	חקלאות

מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס' 4, לוח 7; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1988, מס' 6, לוח 7; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1990, מס' 6, לוח 7; סטודנטים במוסדות האקדמיים, תש"ם, לוח 23; סטודנטים במוסדות האקדמיים, תשל"א, לוח 19.

ערבים

ייצוגם של צעירים וצעירות ערבים במוסדות להשכלה גבוהה הוא נמוך מאוד, גם לאחר הגידול המשמעותי שהתרחש בשנות ה-70 ובמחצית הראשונה של שנות ה-80. כפי שעולה מלוח 22, ב-1964/65 היו צעירים ערבים 1.3% מהסטודנטים באוניברסיטאות - בעת ששיעורם בקרב גילאי 20-24 עמד על 13.4%. ב-1984/85 היו ערבים 6.7% מהסטודנטים - בעת ששיעורם בקרב גילאי 20-24 עמד על 21.1%. לאחר מכן השתנתה המגמה, ולאחרונה אף נרשמה ירידה: ב-1992/93 ירד הייצוג של ערבים לכדי 5.3% מהסטודנטים, בשעה שמשקלם בתוך קבוצת הגיל עלה, ועמד על 21.7%. היחס בין משקל הערבים בקבוצת הגיל ובין אחוז הערבים באוניברסיטאות חזר לרמה של 1974/75 - 4:1.

הלימוד באוניברסיטאות בארצות הגוש הקומוניסטי לשעבר שימש במשך השנים כמשקל-נגד לשיעור הלמידה הנמוך של ערבים באוניברסיטאות בישראל. לפי אחד המקורות, בין השנים 1966 ו-1986 קיבלו 1,090 ערבים ישראלים תארים אקדמיים ממוסדות להשכלה גבוהה בארצות הגוש הקומוניסטי: מתוכם 60% למדו רפואה ו-20% למדו הנדסה (אלחאגי, 1996:172).

יש לציין כי למרות הירידה הכללית שנרשמה לאחרונה בשיעורי הלמידה, חלקם של הסטודנטים הערבים בקרב הלומדים לקראת תואר שלישי מצוי דווקא בעלייה רצופה, מ-0.2% בשנת הלימודים 1970/71 ל-2.7% ב-1984/85 ול-3.7% ב-1992/93 (ר' לוח 22). במילים אחרות, בקרב המיעוט הלומד, יש שיעור גבוה של מתמידים לתארים גבוהים.

הסוציולוג מאג'ד אלחאגי מייחס את הירידה בחלקם של צעירים ערבים במוסדות להשכלה גבוהה, לתחושתם כי השכלה גבוהה איננה מהווה מקדם ניעות חברתית יעיל: בשוק העבודה הישראלי, המאופיין באפליה לרעה של אזרחים ערבים, השכלה אוניברסיטאית אינה משמשת ערובה לקבלת משרה מכובדת או להכנסה נאותה (אלחאגי, 1996:160). מגזר התעסוקה הממשלתי, למעט העיסוק בהוראה בבתי-ספר ביישובים ערביים, סגור לרוב בפני אקדמאים ערבים (שם: 173). בעלי מקצועות חופשיים, כדוגמת רפואה ומשפטים, מתקשים למצוא תעסוקה במוסדות יהודיים, והם נאלצים להתחרות בינם לבין עצמם על פלח צפוף של קליניקות או משרדים פרטיים ביישובים הערביים. רופאים - כולל כאלה שרכשו את השכלתם בארצות הגוש המזרחי לשעבר - מוצאים עצמם כיום מתחרים במספר גדול של רופאים יהודים שהגיעו מאותו גוש (שם: 172).

מגבלות שוק העבודה משפיעות, אם כן, על צעירים ערבים המחזיקים בתעודת בגרות ושוקלים להמשיך בלימודים אקדמיים. אולם מספרם של אלה קטן: ב-1996, רק 23.1% מגילאי 17 הערבים השיגו תעודת בגרות (משרד החינוך, 1997 [ב]: 5). נתונים לגבי 1995 נותנים תמונה של החלוקה הפנימית: 22.2% מגילאי 17 המוסלמים, 28.7% מן הדרוזים ו-5.7% מן הבדואים בנגב זכו בתעודת בגרות - בהשוואה ל-43.8% מבני גילם היהודים (משרד החינוך, 1996; משרד החינוך לא פירסם נתונים אודות הנוצרים).

ניתן לשער כי הייצוג הגבוה של נשים בקרב הסטודנטים המזרחים קשור לייצוגן הגבוה, יחסית לגברים, בקרב תלמידי המסלולים העיוניים בתיכון. לוח 7 לעיל מעלה כי בקרב הזכאים ב-1986 לתעודת בגרות עיונית, נשים היוו 56% (11,707 מתוך 20,943), ואילו בקרב הזכאים לתעודת בגרות מקצועית הן היוו רק 33% (1,961 מתוך 5,906). (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מפרסמת נתונים אודות זכאות לבגרות לפי עדה, אך לא לפי מין בתוך כל עדה).

סטודנטים מזרחים במכינות הקדם-אקדמיות

המכינות הקדם-אקדמיות מעניקות "הזדמנות שנייה" לצעירים שאין בידיהם תעודת בגרות ברמה הדרושה לקבלה לאוניברסיטה או למוסד אחר להשכלה גבוהה. במובן מסויים, המכינות משקפות את תוצאות רמת התיפקוד הנמוכה של מערכות חינוך בשכונות ובעיירות פיתוח, ובאות לתת לה מענה.

ב-1993/94 למדו במכינות 7,789 סטודנטים - מתוכם 32.0% במכינות שליד האוניברסיטאות, 51.5% במכינות שליד מכללות אזוריות, ו-16.6% במכינות שליד מכללות להכשרת עובדי הוראה. כמחצית מתלמידי המכינות היו מזרחים, וכשני-שליש מהם נחשבו "ראויים לקידום", דהיינו, זכאים לסיוע כספי בגלל מעמדם החברתי-כלכלי (המועצה להשכלה גבוהה, 1994 [ב]: לוח 2.3). ב-1992/93, 71% מתלמידי המכינות הגיעו אליהן ללא תעודת בגרות (שם:שם).

סטודנטים מזרחים במוסדות לא אוניברסיטאיים

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמועצה להשכלה גבוהה מפרסמות נתונים על מוצא רק לגבי סטודנטים באוניברסיטאות, כך שלא ניתן לעמוד על מידת הייצוג היחסי של העדות השונות במוסדות הלא אוניברסיטאיים.

סקר שנערך ב-1993/94 בקרב סטודנטים מארבע מכללות אזוריות - מכללות אשקלון, מכללת הנגב, מכללת עמק יזרעאל ומכללת הגליל המערבי - מצא שיעור גבוה של סטודנטים מזרחים: בין 359 הסטודנטים במדגם, 44% היו מזרחים, 22% אשכנזים ו-34% ילידי הארץ בני ילידי הארץ (שרמן, 1995:64,69). נמצא גם שרוב המרוויינים - 73% - היו תושבי יישובי פריפריה (שם:95-94).

מזרחים בסגל האקדמי

אין בנמצא נתונים על ייצוגם של מזרחים בסגל ההוראה במוסדות להשכלה גבוהה: לא בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לא במועצה להשכלה גבוהה ולא בסקרי מחקר.

תעודות הברגות של חלק מהתלמידים הערבים אינן עומדות בדרישות הקבלה לאוניברסיטאות (רי למשל, אבו-רביעה ואחרים, 1996). בקרב המועמדים הערבים לאוניברסיטה, שיעור הנדחים גבוה מזה שבקרב המועמדים היהודים: ב-1992/93, ערבים היוו 11.5% מהנרשמים לאוניברסיטאות - אך כ-30% מכלל הנדחים (למייס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995 (4): לוח 1).

בקרב ציבור הסטודנטים הערבים ניכרים הבדלים פנימיים לפי דת ולפי מין. ב-1992 היוו מוסלמים כ-76% מכלל הלא-יהודים בארץ, אך באוניברסיטאות הם היוו רק כמחצית מהסטודנטים הלא-יהודים. לעומתם, הנוצרים היוו כ-14% מכלל הלא-יהודים, אך כ-32% מהסטודנטים הלא-יהודים (חושב מלמייס, שנתון 1993, לוח 2.1, ומוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מספר 4, לוח 1).

שיעור הלמידה של נשים ערביות נמוך מזה של נשים יהודיות - הן אשכנזיות והן מזרחיות - ומזה של גברים ערבים. יחד עם זאת, כפי שניתן לראות בלוח 23, שיעור ההשתתפות של הנשים גדל ביותר מפי 4 במהלך עשרים השנים האחרונות - מ-8.9% מכלל הסטודנטים הערבים ב-1971/72 ל-41% מהם ב-1992/93. עלייה זאת באה במקביל לעלייה בשיעורי הלמידה של נשים בשלבים מוקדמים יותר של מערכת החינוך (רי משרד החינוך, 1997 [א]: לוח ג. 9).

בדומה למצב בקרב צעירים מזרחים, גם צעירים ערבים נתקלים במחסומים בשלבים מוקדמים יותר של מערכת החינוך. הבעיה הראשונה היא אי-האכיפה של חוק חינוך חובה: 24.5% מהתלמידים הערבים נושרים לפני הגיעם לכיתה ט'; בכיתה י"ב לומדים רק 45% מבני 17 הערבים (רי לוח 6 לעיל).

בעיה שנייה היא רמת התיפקוד של בתי-ספר ביישובים הערביים. החוקרים באשי, קאהן ודיוויס מצאו, במסגרת מחקר על ההישגים הלימודיים של תלמידי בתי-הספר היסודיים בישראל, פער בין התפוקות של בתי-ספר ערביים ובין אלו של בתי-ספר יהודיים. פער זה דומה לפער שנמצא בין התפוקות של בתי-ספר שרוב תלמידיהם מזרחים ובין אלו של בתי-ספר שרוב תלמידיהם אשכנזים (באשי, קאהן, דיוויס, 1981:458-464). רמת תפוקות נמוכה מאפיינת גם את בתי-הספר התיכוניים. כאן, שלא כמו בעירות הפיתוח, הסיבה העיקרית איננה מסלולים מקצועיים שאינם מכשירים לבחינות הברגות, שכן החינוך הטכנולוגי החל לחדור ליישובים הערבים רק בעשור האחרון. נראה כי הסיבה העיקרית היא האבחנה שקיימת בקרב בתי-הספר התיכוניים הערביים בין בתי-ספר פרטיים, המשתייכים ברובם למסדרים נוצריים, המתפקדים ברמה גבוהה, לבין בתי-ספר ממלכתיים, שתפוקותיהם נמוכות (אלחאג', 1996:81).

20. שיעור הנשים בקרב הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות 1971/72 – 1992/93

1992/93	1988/89	1984/85	1974/75	1971/72	שיעור הנשים
41.0	35.1	28.7	11.8	8.9	

מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס' 4, לוח 6; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1990, מס' 6, לוח 6; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1988, מס' 6, לוח 6; סטודנטים במוסדות האקדמיים תשל"ב-תשל"ט, לוחות 7, 8.

21. שיעור הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות, לפי תחום לימוד, 1970/71 – 1992/93

1992/93	1988/89	1984/85	1974/75	1970/71	
4.3	4.2	6.1	1.0	0.7	הנדסה, אדריכלות
6.6	6.6	7.6	3.6	1.1	מתמטיקה ומדעי הטבע
7.8	*8.1	*8.5			מקצ' עזר רפואיים
6.0			3.6	2.5	רפואה
5.7	5.2	3.9	3.4	2.6	משפטים
3.2	4.3	4.7	1.6	0.9	מדעי החברה, עסקים ומדעי הניהול
7.0	7.7	8.4	4.5	3.9	מדעי הרוח
2.6	4.1	4.2	2.6	1.2	חקלאות
5.3	5.9	6.7	2.9	1.7	סה"כ

* כולל גם רפואה וגם מקצועות עזר רפואיים
מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס' 4, לוח 7; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1988, מס' 6, לוח 7; מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1990, מס' 6, לוח 7; סטודנטים במוסדות האקדמיים תשל"ב-תשל"ט, לוח 23; סטודנטים במוסדות האקדמיים תשל"א, לוח 19.

תחומי לימוד

האקדמאים הערבים, בהשוואה ל- 4.5% מעמיתיהם היהודים, מועסקים בסגל ההוראה של המוסדות להשכלה גבוהה. מתוך כ- 4,500 משרות הוראה באוניברסיטאות ב-1994, רק 15 היו מאוישות על-ידי ערבים (אלחאגי, 1996:173).

עולים חדשים

בואם של עולים חדשים מארצות חבר העמים שהיו סטודנטים בארצות מוצאם, או שעמדו להפוך לכאלה, היווה את אחת הסיבות לפתיחת שערי הכניסה לאוניברסיטאות בתחילת שנות ה-90. ואכן, בשנים 1992 ו-1993, נקלטו בשנה א' באוניברסיטאות 3,400 ו-3,100 סטודנטים עולים, בהתאמה, שהיוו כשישית מכלל הסטודנטים שנה א' באוניברסיטאות בשנים הנ"ל (המועצה להשכלה גבוהה, 1994:16 [ב]:16).

המדינה מעניקה לסטודנטים העולים מימון מלא של שכר הלימוד במשך שלוש שנים, וזאת בתנאי שהם מתחילים את לימודיהם בתוך 18 חודשים מיום הגעתם לישראל (ליפשיץ ונועם, 1996:5). סטודנטים עולים זכאים גם לסיוע בדיוור, דמי קיום, ושיעורי עזר.

עולים ממדינות חבר העמים

ב-1994/95 למדו במוסדות על-תיכוניים 11,701 סטודנטים עולים חדשים; 8,342 מתוכם היו עולים חדשים מחבר העמים. מעט פחות ממחצית העולים ממדינות חבר העמים - 48.7% - למדו לקראת תואר ראשון או שני באוניברסיטאות; היתר (5,216) למדו במכינות, במוסדות לא-אוניברסיטאיים, או במוסדות על-יסודיים אחרים, כדוגמת סמינרים למורים (המידע נמסר על-ידי דוד סודרי, ראש מינהל הסטודנטים במשרד לקליטת עלייה, 14.4.96).

סטודנטים ערבים נוטים להתמקד במקצועות המתמטיקה ומדעי הטבע, ברפואה ובמקצועות עזר רפואיים, ובמדעי הרוח. במקצועות האחרים, חלקם של הסטודנטים הערבים קטן יותר מחלקם בכלל ציבור הסטודנטים. נראה כי אותם מעטים המגיעים לאוניברסיטה בוחרים בתחומים מקצועיים הנתפסים כמעניקי יכולת קידום במישור הכלכלי האישי. תחום נוסף שבו שיעור הסטודנטים הערבים גדול יותר משיעורם הכללי - מדעי הרוח - משקף, אולי, את העובדה שדרישות הקבלה לפקולטות אלה הן נמוכות יחסית, ולכן מאפשרות קבלה של אלו שאינם עומדים בדרישות של החוגים המבוקשים יותר.

סטודנטים ערבים במוסדות לא-אוניברסיטאיים

ב-1993/94 למדו בארבעה מוסדות חינוך ערביים על-תיכוניים 1,211 תלמידים; רובם הגדול - 851 - למדו במוסדות להכשרת מורים. סטודנטים ערבים היוו 2.0% מסך הסטודנטים הלומדים במוסדות לא אוניברסיטאיים - מוסדות שבהם מתקיימים לימודים לקראת תואר ראשון במגמה אחת לפחות (להוציא המסלולים האקדמיים של המכללות האזוריות), במוסדות על-תיכוניים להנדסאות ובבתי-ספר לחינוך טכנולוגי שלהם כיתות י"ג וי"ד (למייס, 1996 (א), לוחות 2,3).

ערבים בסגל האקדמי

הוראה במוסדות אקדמיים איננה אופציה ממשית עבור ערבים בעלי תואר אקדמי: הסוציולוג אלחאגי מצא כי רק 0.4% מן

22. סטודנטים וסטודנטיות באוניברסיטאות, לפי תואר ולאום (באחוזים)

	1992/93	1990/91	1984/85	1980/81	1974/75	1970/71	1964/65
סך הכל							
יהודים	94.7	94.6	93.3	95.3	97.1	98.3	98.7
ערבים	5.3	5.4	6.7	4.7	2.9	1.7	1.3
תואר ראשון							
יהודים	93.8	93.7	92.1	94.6	96.5	98.0	
ערבים	6.2	6.3	7.9	5.4	3.5	2.0	
תואר שני							
יהודים	97.2	97.1	96.8	97.4	98.7	99.2	
ערבים	2.8	2.9	3.2	2.6	1.3	0.8	
תואר שלישי							
יהודים	96.3	96.4	97.3	98.4	99.7	99.8	
ערבים	3.7	3.6	2.7	1.6	0.3	0.2	
ערבים	21.7	22.3	21.1	17.5	13.2	11.4	13.4
כ- % מקבוצת הגיל 20-24							

מקורות: למ"ס, מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל 1995, מס' 4, לוח 1; סטודנטים במוסדות האקדמיים. תשל"ב-תשל"ט, לוח 3; סטודנטים במוסדות האקדמיים, תשל"א, לוח 4. שנתון סטטיסטי לישראל 1981, לוח כ"ב/31; שנתון סטטיסטי לישראל 1986, לוח כ"ב/31.

עולים מאתיופיה

בקרב העולים יוצאי אתיופיה, התמונה 1993/94 שונה והנתונים פחות חד-משמעיים: לפי ליפשיץ ונועם, בשנת הלימודים 1994/1993 למדו במוסדות להשכלה על-תיכונית 410 סטודנטים אתיופים, מעט למעלה ממחציתם (56%) באוניברסיטאות והשאר - 44% - במכללות. רק כמחציתם למדו לקראת תואר אקדמי; המחצית השנייה למדה במכינות קדם-אקדמיות, כהכנה ללימודים לקראת תואר (ליפשיץ ונועם, 1996: 3). סטודנטים יוצאי אתיופיה מקבלים סיוע בתחומים שונים, כולל מימון שכר הלימוד למשך 5 שנים, סיוע בדיוור, דמי קיום ושיעורי עזר.

על-פי נתונים שפירסמה האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה שנה לאחר מכן, והמתייחסים לשנת הלימודים 1994/95, למדו באוניברסיטאות ובמכללות 250 סטודנטים יוצאי אתיופיה, ו-400 נוספים למדו במכינות (האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה, 1994:17).

בפברואר 1996, פירסם משרד החינוך נתונים על שנת הלימודים 1995/96, לפיהם מספר הסטודנטים האתיופים במכללות הוכפל ועמד על 500, בעוד שמספר יוצאי אתיופיה במכינות עלה לכ-600 (הארץ, 8.2.96).

המפתח לעתיד ההשכלה הגבוהה בקרב יוצאי אתיופיה טמון בטיב שירותי החינוך שהם מקבלים בשלבים המוקדמים יותר. משרד החינוך אינו מפרסם נתונים אודות מספר הזכאים לתעודת בגרות בקרב הצעירים בני העדה. על פי דו"ח מחקר של האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה, השיעור ב-1994 היה 7% מכלל גילאי 17 האתיופים (האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה, 1994: 16). הדו"ח מציינ עוד כי כמעט כל הזכאים לתעודת בגרות נבחנו בבחינות מיוחדות לעולים חדשים, וחלק מהם לא נבחנו במקצוע אנגלית. בתנאים שכאלה, סיכוייהם להתקבל לאוניברסיטאות קלושים.

מקורות

- אבו-רביעה, סלים, אלבדור, סלמאן ואלטסטאונה, פאוזן. 1996. סקר החינוך הבדואי כנגד תל אביב: מרכז אדוה.
 אלחאגי, מאידי. 1996. חינוך בקרב הערבים בישראל: שליטה ושנינו חברתי. ירושלים: מאגנס.
 אלטרמן, רחל. 1995. נשים וגברים בטכניון - סגל וסטודנטים. נתוני 1994-95. חיפה: הטכניון.
 אלטשולר, מרדכי. 1980. הקיבוץ היהודי כבירת המועצה בימינו: ניתוח סוציו-דמוגרפי. ירושלים: מאגנס.
 באשי, יוסף, סורל קאהן ודניאל דיווי. 1981. ההישגים הלימודיים של בתי הספר היסודי הערבי בישראל. ירושלים: בית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית.
 הגוהר, ישראלית למען יהודי אתיופיה. 1994. בניס חורגים למערכת החינוך. ירושלים: הארץ. 5.5.95. ראיון עם פרופ' יורם דינשטיין, נשיא אוניברסיטת תל-אביב.
 הארץ. 16.7.95. משה ארנס. "הדרך לסגירת הפער".
 הארץ. 8.2.96. 11% מעולי אתיופיה בני 18 נמצאו זכאים לתעודת בגרות בתשנ"ה. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למיס). השנתון הסטטיסטי לישראל. שנים שונות. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. סטודנטים במוסדות אקדמיים. שנים שונות. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הגלייה לישראל. שנים שונות. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מוסף הירחון הסטטיסטי לישראל. שנים שונות. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 1996 (א). סטודנטים באוניברסיטאות ובמוסדות אחרים להשכלה גבוהה תשנ"ה, מספר 12. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 1996 (ב). מקבלי תארים מן האוניברסיטאות ומהמוסדות האחרים להשכלה גבוהה תשנ"ה. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1996 (ג). השתלבות בעלי תעודת בגרות בלימודים לקראת תואר ראשון באוניברסיטאות, מחזורי תשמ"ד-תשמ"ט: מעקב עד תשנ"ה. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 1996 (ד). מוסדות חינוך על-תיכוניים ומוסדות להשכלה גבוהה שאינם אוניברסיטאות, תשנ"ח, תשנ"ב, תשנ"ד. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 1997 (ב). סטודנטים באוניברסיטאות ובמוסדות אחרים להשכלה גבוהה, תשנ"ו, מס' 11. ירושלים.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ללא תאריך. "נשים בישראל, לקט נתונים נבחרים". ירושלים.
 המועצה להשכלה גבוהה. 1974. פרוטוקול מישיבת המועצה להשכלה גבוהה שהתקיימה ביום ג', 19.11.74.
 המועצה להשכלה גבוהה. 1992. דו"ח מסכם של המועצה השביעית, 1986-1991, ירושלים. המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת) 1994 [א]. דו"ח שנתי מספר 20, 1992-1993. ירושלים.
 המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב. [ב]. מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל: מנגמת והתפתחויות. דו"ח סטטיסטי 1994. ירושלים.
 המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב. 1995. דו"ח שנתי מספר 21, 1993-1994. ירושלים.
 המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב. 1996 [א]. דו"ח שנתי מספר 22, 1995-1994. ירושלים.
 המועצה להשכלה גבוהה. 1996 [ב]. רשימת מוסדות להשכלה גבוהה" (ינואר). ירושלים. המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל. 1994. מדיניות פיתוח המכללות בישראל.
 וולנסקי, עמי. 1996. "פתיחת שערים - דמוקרטיזציה של ההשכלה הגבוהה". בתוך עופר ברנדייס (עורך), הקפיצה השלישית: שינויים ורפורמות במערכת החינוך בשנות התשעים. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
 חוק המועצה להשכלה גבוהה, תיקון מספר 10, התשנ"ה - 1995.
 ליפשיץ, חן, וגילה נועם. 1996. השתלבות עולי אתיופיה באוניברסיטאות ובמכללות: סטודנטים עולים בשנת הלימודים תשנ"ד. דו"ח 1. ירושלים: מכון ברוקדייל.
 מבקר המדינה. 1995. דו"ח שנתי מס' 45 לשנת 1994 ולחשבונות שנת הכספים 1993. ירושלים.
 מינקוביץ, ד.ד. דיוויס וי. באשי. 1980. הישג החינוך של בית-הספר היסודי בישראל. ירושלים: בית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית.
 משרד האוצר. 1995 (א). הצעת תקציב לשנת הכספים 1996 ודברי הסבר, מוגשים לכנסת השלושה-עשרה: השכלה גבוהה. ירושלים.
 משרד האוצר. 1995 (ב). הוראות התקציב לשנת הכספים 1995: משרד החינוך, התרבות והספורט. ירושלים. (ינואר).
 משרד האוצר. 1996 (א). הצעת תקציב לשנת הכספים 1997 ודברי הסבר, מוגשים לכנסת הארבע עשרה: השכלה גבוהה. ירושלים.
 משרד האוצר. 1996 (ב). הוראות התקציב לשנת הכספים 1996: משרד החינוך, התרבות והספורט. ירושלים. (ינואר).
- משרד האוצר. 1996 (ג). הצעת התקציב לשנת הכספים 1997 ודברי הסבר, מוגשים לכנסת הארבע עשרה: משרד החינוך, התרבות והספורט. ירושלים.
 משרד האוצר. 1996 [ד]. תקציב המדינה: הצעה לשנת הכספים 1997. עיקרי התקציב. ירושלים.
 משרד האוצר. 1997. הוראות התקציב לשנת הכספים 1997: משרד החינוך, התרבות והספורט. ירושלים.
 משרד החינוך, התרבות והספורט. 1994. תכנית האב להרחבת שיערי ההשכלה הגבוהה ופיתוח מכללות. מוגש לשיבת הממשלה על-ידי שר החינוך, התרבות והספורט ויו"ר המועצה להשכלה גבוהה. ירושלים. (אוגוסט).
 משרד החינוך, התרבות והספורט. 1995. מערכת החינוך בראי המספרים התשנ"ה - 1995. ירושלים: גף לכלכלה ולסטטיסטיקה, המינהל לכלכלה ולתקציבים.
 משרד החינוך, התרבות והספורט. 1996. משרד הדובר. "הודעה לעיתונות" (אפריל).
 משרד החינוך, התרבות והספורט. 1997 (א). החינוך בראי המספרים. ירושלים.
 משרד החינוך, התרבות והספורט. 1997 (ב). נתוני בחינות בגרות תשנ"ו. ירושלים. (אפריל). ירושלים.
 נהון, יעקב. 1987. דפוסי התרחבות ההשכלה ומבנה הדמוגרפי התעסוקה - המימד העדתי. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
 סבירסקי, שלמה. 1990. חינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים. תל אביב: ברירות הוצאה לאור.
 סבירסקי, שלמה. 1995. זרעים של אי-שוויון. תל-אביב: ברירות.
 סודרי, דוד. ראש מינהל הסטודנטים במשרד הקליטה. מידע שנמסר בשיחה טלפונית ביום 14.4.96.
 סיקרון, משה. 1987. "העלייה המונית - ממדיה, מאפייניה, השפעותיה". בתוך מרדכי נאור (עורך), עולים ומעברות, 1948-1952. ירושלים: די-בן-צבי, 1987.
 שרמן, גיל. 1995. התרחבות ההשכלה הגבוהה בישראל והמכללות האזוריות. דו"ח מחקר המוגש למשרד המדע והאמנויות.
 תורן, נינה. ללא תאריך. נשים וגברים בסגל האוניברסיטה העברית בירושלים: תמונת מצב 1983/1993. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- Bensimon, Doris, and Sergio DellaPergola. 1984. *La Population Juive de France: Socio-Demographie et Identite*. Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, The Institute of Contemporary Jewry.
 Council for Higher Education, Planning and Budgeting Committee. 1995. *Rethinking Higher Education Programs*. Minutes of an International Seminar held May 29, 1995.
 DellaPergola, Sergio, and Allie A. Dubb. 1988. "South African Jewry: A Sociodemographic Profile." *American Jewish Year Book*, Vol. 88.
 Dubb, Allie A. 1994. *The Jewish Population of South Africa. The 1991 Sociodemographic Survey*. Capetown: The University of Capetown, The Kaplan Centre for Jewish Studies and Research.
 Guri-Rozenblit, Sarah, 1996. "Trends in Access to Israeli Higher Education 1981-1996: From a Privilege to a Right," forthcoming in *European Journal of Education*, issue entitled Trends in Access to Higher Education, editor Guy Neare.
 Guri-Rozenblit, Sarah, 1993. "Trends of Diversification and Expansion in Israeli Higher Education." *Higher Education*, 25, pp. 457-472.
 Guri-Rozenblit, Sarah, 1989. "Providing Higher Education to Socially Disadvantaged Populations," in *Studies in Higher Education*, 14:3, pp. 321-329.
 Guri-Rozenblit, Sarah, 1986. "Equality and Excellence in Higher Education - Is it Possible? A Case of Everyman's University, Israel." in *Higher Education*, Vol. 15, pp. 59-71.
 Iram, Yaacov. 1995. "Changing Conceptions of State-University Relationships. The Israeli Case (1950-1990)." In Mauch, James E. and Paula L.W. Sabloff, *Reform and Change in Higher Education*, New York: Garland Publishing.
 Iram, Yaacov. 1990. "Central Regulation Versus Institutional Autonomy: Reforms in the Israeli Higher Education System." *Higher Education Policy*, 3:2, pp. 9-14.
 Mazawi, Andre Elias. 1995. "University education, credentialism and social stratification among Palestinian Arabs in Israel." *Higher Education*, 29, pp. 351-368.
 Shavit, Yossi. 1984. "Tracking and Ethnicity in Israeli Secondary Education." *American Sociological Review*, 49:April, pp. 210-220.
 Shavit, Yossi. 1990. "Segregation, Tracking, and the Educational Attainment of Minorities: Arabs and Oriental Jews in Israel." *American Sociological Review*, 55: February, pp. 115-126.
 Tobin, Gary A. 1989. "A Sociodemographic Profile of Jews in the United States in the 1980s." In Schmelz, U. O., and Sergio DellaPergola (Eds), *Papers in Jewish Demography*, 1985. Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem, The Institute of Contemporary Jewry.
 Toren, Nina and Vered Kraus. 1987. "The Effects of Minority Size on Women's Position in Academia." *Social Forces*, 65:4, pp. 1090-1100.
 Toren, Nina. 1991. "The Nexus Between Family and Work Roles of Academic Women in Israel: Reality and Representation." *Sex Roles*, 24:11-12, pp. 651-667.
 Toren, Nina. 1987. "The Status of Women in Academia." *Israel Social Science Research*, 5:1-2, pp. 138-146.
 World Bank. 1996. *From Plan to Market*. Washington: Oxford University Press.
 World Bank. 1997. *1997 World Development Indicators*. Washington: The World Bank.
 Torczyner, Jim L., Shari L. Brotman, and Kathy Viragh. 1993. Demographic Challenges Facing Canadian Jewry . Initial Findings from the 1991 Census. Paper Presented at the General Assembly, Council of Jewish Federations, November 16, 1993.

תודות

המחברים מודים לד"ר שרה גורי-רוזבליט, ד"ר יוסי דהאן, פרופ' דפנה יזרעאלי וד"ר אנדרי מזאווי על הערותיהם.

האחריות לתוכן הדו"ח היא של המחברים בלבד.

עוזרת מחקר: **עדי דגן**.

הנהלת מרכז אדוה

ד"ר יוסי דהאן, יו"ר
גבי גילברט פינקל, גוברית
ד"ר איסמעיל אבו-סעד
ד"ר האלה חזן
גבי פתינה חזן
ד"ר יוסי יונה
ד"ר אורן יפתח-אל
פרופסור יוברט לו-יון
ד"ר ריקי סויה
פרופ' מרילין ספר
ד"ר דני פילק
ד"ר רחל קלוש
ד"ר אורי רם

הוועדה האקדמית

המייעצת

ד"ר מאג'ד אלחאגי
ד"ר שושנה בן-צבי מאייר
ד"ר נתן גובר
ד"ר זאב דגני
ד"ר הנרייט דהן
פרופ' אברהם דורון
ד"ר מוחמד חביב-אללה
פרופ' דפנה יזרעאלי
ד"ר חאתם כנעאנה
ד"ר אנדרה מזאווי
ד"ר מרים מרעי
ד"ר לינדה עפרוני
ד"ר אילן פפה
גבי יעל צדוק
ד"ר דבורה קלקין-פישמן
פרופ' פרנסיס רדאי
פרופ' הנרי רוזנפלד
ד"ר סעדיה רחמים
פרופ' יהודית שובל
פרופ' אריה שירום
פרופ' אלה שוחט

גליונות קודמים של מידע על שוויון

גליון 7 **הקשישים בישראל**, חנה וייל, 1997

גליון 6 **בית הספר, הקהילה והרשות המקומית בקרב המיעוט**

הפלסטיני בישראל, חליל רינאווי, 1996

גליון 5 **סקר החינוך הבדווי בנגב**, סלים אבו רביעה, סלמאן

אלבדור ופאוזן אלעטאונה, 1996

גליון 4 **זיוור בישראל**, יוברט לו-יון ורחל קלוש, 1995

גליון 3 **החינוך לגיל הרך**, שלמה סבירסקי והאלה חזן, 1993

גליון 2 **שירותי בריאות בישראל**, ברברה סבירסקי, חאתם

כנעאנה, איימי אבגר ומיכל שונברון, 1992

גליון 1 **החינוך בישראל**, שלמה סבירסקי, 1991

העבודה השוטפת של מרכז אדוה נתמכת על-ידי:

הקרן החדשה לישראל

NOVIB

THE JACOB AND HILDA BLAUSTEIN FOUNDATION

